

संस्कृत नाटके

लेखकः श्री. भि. वेलणकर

संगीतसौभद्रम् - द्वितीयावृत्ति रु ६
[जयहिंद प्रकाशन]

मेघदूतोत्तरम् - द्वितीयावृत्ति रु २
[देवराणीमन्दिरम्]

कालिन्दी - द्वितीयावृत्ति रु ४
[देवराणीमन्दिरम्]

छत्रपति श्रीशिवराज द्वितीयावृत्ति रु १० ५०
[भारतीय विद्या भवन]

एकदम धेणारांस खास मवलत

दे व वा णी म न्दि र म्

मुंबई ४

संस्कृत
संगीत
कालिन्दी

गीर्वाणसुधा ७

संस्कृत-संगीत-

का लि न्दी

श्री. मि. वेलणकर

देववाणीमन्दिरम्
मुंबई ४

© श्री भि वेलणकर
इदिरा निवाम
मुंबई ४

मूल्य रु चार

मुद्रण
टक मुद्रण
मौन प्रिंटिंग ब्यूरो
गिरगाव, मुंबई ४

प्रतिरूप मुद्रण
पा था बागवे
सुदर्शन ऑफसेट
घडाळा, मुंबई ३१

प्रमिद्धि
प्रथमावृत्ति १९६४ (रणश्रीरत्न)
द्वितीयावृत्ति १९७६

प्रकाशक
श्री भि वेलणकर
देववाणीमन्दिरम्
मुंबई ४

KALINDI

PREFACE TO THE SECOND EDITION

At the time this play was staged for the first time on 14 11-1966 at Bhopal by Sur Bharati classical songs were added which did not find a place in the first edition as mentioned by me there. These songs receive some additions and alternatives at the stage production now in Bombay. All these are reproduced as an appendix and not at their proper place in the text for obvious reasons of printing technique used. Songs have made the production more alluring and effective. Asterisks(*) in the Text indicate the position of songs.

Names of the participating artists appear in the book. I am indebted to Deva Vanee Mandiram for this necessary second edition. Materially I hope they will benefit since I have declined to accept any pecuniary advantage.

Introduction to the first edition has not been reproduced. The story is however narrated elsewhere so that no inconvenience would be felt. In the earlier edition, this book formed a part of a trilogy. It is now appearing in its independent form. I hope lovers of Sanskrit will welcome its appearance.

Bombay
17-9 1976

S B VELANKAR

All rights of the performance of काळिन्दी or its broadcasting or of publishing extracts therefrom are reserved by the author. Prior permission in writing must be obtained on each occasion.

Deva Vane Mandiram is grateful to its President Shri S. B. Velankar for renouncing all financial gains from this edition.

Stage performance of काळिन्दी is licensed by the Government of Maharashtra under its certificate No. DRM 602/64 dt. 24-8-1964 without omitting any portion.

कालिन्दी

कथावस्तु ।

अयोध्यापुरोहिताय कर्माभिमानिने कालीप्रसादाय राजन्याकालिन्दीविवाहप्रसङ्गे
सन्यासवादिनः द्वितीयोपाध्यायस्य कैलासदासस्य आगमनं न रोचते ।

अयोध्याराजस्य ज्यायाज्ञामाता मगधराजः मुधाशुः कालिन्दीकृते नियुक्तपति वङ्गराज
दुर्गेश्वरं नाभिमन्यते । ततो अवमतमात्मानं मन्यमानो दुर्गेश्वरः मगधानभिन्नामति ।

जन्मपत्रिकानिमित्तेन द्वयोः पुरोहितयोः कटहः ।

अयुष्यमानं मगधराजं दृष्ट्वा तस्य पत्नी मन्दाकिनी सेनाप्रमुखत्वेन रणमन्तरति । दुर्गेश्वरः
मन्दाकिनीं बन्धस्थानं यद्गान् नेतुमीहते । मुधाशुश्च शत्रुप्रतीकारसज्जतां दर्शयति ।
कालिन्दी गङ्गाप्रवाहे निमग्ना इति वार्ता श्रूयते ।

दुर्गेश्वरं शोकमग्नं सान्त्वयित्वा जीवति कालिन्दी इति तस्मै निवेद्यते । सर्वविघ्ननिरासेन
विवाहमन्त्रले उभौ अपि पुरोहितौ यत्ने ।

THE STORY

The family priest Kali Prasada resents the presence of another
priest Kailasadasa. Their views also diverge.

Chandapratapa, the king of Ayodhya, proposes the marriage
of his second daughter Kalindi with Durgeshwara the king of
Wanga, a devotee of Shakti. This is not acceptable to his first
son-in-law, the king of Magadha, the husband of the elder daughter
Mandakini. Feeling insulted, Durgeshwara attacks Sudhanshu's
kingdom of Magadha.

Since Sudhanshu would not fight, being a devotee to non-
violence, his wife Mandakini leads Magadha's army. As a com-
promise, Durgeshwara agrees to take Mandakini as a hostage.
Sudhanshu prepares to defend her with arms. Kalindi is heard
to have jumped into the river Ganga.

Durgeshwara is inconsolable. But the news of Kalindi being
 hale and hearty ends all conflict and sorrow and parties prepare
for a happy ending.

कालिन्दीनाटकस्य मुम्बापुर्या प्रथम प्रयोग.
९-१० १९७६ दिने भालेराध नाट्यगृहे।

तत्र सहायाः -

कालीप्रसादः	—	वसत पणशीकर
कैलासदासः	—	नदू जोशी
राजा	—	रामचद्र काणे
हिमानी	—	चित्रा जोशी
मन्दाकिनी	—	रजना शेतकर
सुधांशुः	—	मधुकर वेलणकर
दुर्गेश्वरः	—	बाळासाहेब टिकेकर
द्वारपालिके	—	शैलजा, कोल्हटकरतेजन राजवाडे
दिग्दर्शनं	—	दादासाहेब वेलणकर
संगीतं	—	दादासाहेब वेलणकर, बाळासाहेब टिकेकर

निर्मिति : देवराणीमन्दिरद्वारा - सुधा वेलणकर

कालिन्दी ।

१

नान्दी ।

कालिन्दीवारिधारा निजचरणरजःखण्डिता येन नीता
यन्घायोप्याधिराज्यात् परिचितमथुरा गूढमन्दाकिनीणा ।
सञ्छिष्टा ब्रह्मपुत्र्या मगधपरिसरान् कान्तनद्गाञ्घिसङ्ग
चन्दे तं घालरुष्णं दिनमणिदुहितुर्वान्धवं गोकुलस्थम् ॥ १ ॥

(नान्द्यन्ते)

[प्रविशतो विवदन्तौ शान्तिणौ कर्मकाण्डाभिमानो कालीप्रसादो ज्ञानयुक्त
संन्यासमभिमन्यमान कैलासदासश्च । अयोध्यापतिप्रासादसमीपे त्वरमाण
कालीप्रसादः कैलासदासेनानुगम्यते ।]

कैलासदासः—मो कालीप्रसाद, तिष्ठतु भवान् क्षणमात्रम् । कुत्र गम्यते त्वरयेव ।

कालीप्रसादः—(परावृत्य) प्रासादे राजकन्याकालिन्दीविवाहं प्रस्तूयते । तत्रोपस्थातव्यं
मया । कथमितो भवान् ।

कैलासदासः—मयापि तत्रैव गन्तव्यं नाम ।

कालीप्रसादः—मोः कैलासदास, संन्यासं प्रशंसतो भवतः कुतो विराहविधौ रसः ।

प्रथमोऽङ्कः ।

कैलासदास — कुतो भवतोऽध्यय व्यापार । विवाहो न यज्ञो नाम । न तत्र बध्वा बलिदान क्रियते खलु ।

कालीप्रसाद — विवाहहोमो यज्ञकर्मैव । न बधूस्तु बलि । लाजादि किंचिद्भूयते तत्र ।

कैलासदास — नैतेन सर्वेण सपद्यते किंचित् । सर्वं ससारोऽसार एव । सन्यास एव शरणमत्र । पश्यतु भवान् ।

कर्मश्रेणीव्यपनयवृत्ता मुक्तिस्तोपानपङ्क्तिः

कर्माचारव्यतिकरभृता जन्ममृत्युप्रणाली ।

प्राप्तेऽमुष्मिन् मनुजवपुषि प्राक्तनैः पुण्यकृत्यैः

सन्यासे भोः कुरु निजमतिं मोक्षमार्गं वृणीष्व ॥ २ ॥

कालीप्रसाद — कथमेतत् सभवति । मयद्वचनाद् भगवद्वचन धेय । तत्रोक्त—
'स्वे स्वे कर्मण्यभिरत ससिद्धिं लभते नर ' इति । तत्कथमलीक स्यात् ।

कैलासदास — तेनैव भगवतोक्त—

'नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां स-यासेनाधिगच्छति ' इति ।

कालीप्रसाद — इदमप्युपदिष्ट—

'नच सन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ' इति । भवतु तत् । यथैव भवान् सन्यासाश्रमाय स्पृहयति तत्किमद्यापि गार्हस्थ्यमाश्रित्य तिष्ठति ।

कैलासदास — कुटुम्बपोषणमेवात्र हेतु । न कुटुम्बिनी सन्यासग्रहणमनुजानाति । कन्या च विवाहवय उपस्थिता । न भवान् निजसुतेन सह तस्मा परिणयमथाप्यनुमन्यते । न च शुल्कदाने समर्थोऽहम् ।

कालीप्रसाद — भवतु तत् । अत्र राजकन्याविवाहे किं कार्यमनुष्ठेय भवता ।

कैलासदास — मन्ये किंचित्पौरोहित्य यदि लभेय—

कालीप्रसाद — शान्त कैलासदास । जानाति भवान् मम कुलमयोध्यापते कुलेन वशपरपरया पौरोहित्ये वृत्तमिति । तत्कथमस्मिन् मङ्गलकार्ये भवान् पौरोहित्यमपेक्षते । महाराजचण्डप्रतापो न कदापीद मन्येत । तद्विरमतु भवानस्मात् साहसात् ।

कैलासदास — कुत इदमौद्धत्यम् । कथं न ज्ञायते भवता यदेवी हिमानी मां निजमातृगृहाद्प्रनिमन्त्रितवती । न भवादृशोऽहं वशपरपर्याधिकारोपपन्नितोऽस्मि । मम धृतिस्मृत्यध्ययनकीर्ति आहूतोऽहमत्र । न कोऽपि मामवमन्तुमत्र प्रभवति ।

कालीप्रसादः—ननु मन्यते भवान् वंशपरंपरागतानां न श्रुतिस्मृत्यध्ययनमिति ।

अयोध्यायां प्रसिद्धं नो वासिष्ठं श्रेष्ठशास्त्रिणाम् ।

कैलासदास जानीथाः कुलं काले कलेरपि ॥ ३ ॥

कैलासदासः—

प्रतिसृष्टिविनिर्मातुर्विश्वामित्रस्य वंशजाः ।

वयमेवं विजानीयाः किमतो वचनान्तरैः ॥ ४ ॥

कालीप्रसादः—राजर्षिः स विश्वामित्रः । अत एवैव ब्रह्मर्षिं वसिष्ठं दिद्विषे । तस्य
कुलजो भवान् कथं मया सह साधर्म्यं प्रवक्ति । नैतस्मिन् विश्वहृकार्ये भवता
प्रयोजनम् । प्रतिनिवर्तनां भवान् ।

कैलासदासः—अधुनैव गत्वा देवीं पृच्छामि कुतोऽत्राहूतो बदरीनाथाश्रमादेतदघरोत्स-
वचः श्रोतुमिति ।

कालीप्रसादः—गम्यताम् । सुखेन गम्यताम् । मन्त्रप्रियः संन्यास एव भवतो गतिः ।

कैलासदासः—

वदामि सत्यं भवतो हिताय

कदापि यायां न पुरादकस्मात् ।

भवेयमत्रैव पुरोहितोऽहं

भवांश्च मन्येत ममाधिकारम् ॥ ५ ॥

[निष्क्रान्तः ।]

कालीप्रसादः—मयापि महाराजं द्रष्टुं गन्तव्यम् । तत्रास्मिन् विषयेऽपि किंचनोपन्यस-
नीयम् । कथं कुलागतपुरोहितत्वं संन्यासमभिमन्यमानस्य संक्रान्तव्यम् ।

* कुलागतं नाम पुरोहितत्वं

कदापि नान्येन ममापहार्यम् ।

कैलासदासो बदरीपदस्थः

कथं हरेद् भाग्यमितो मदायम् ॥ ६ ॥

[निष्क्रान्तः ।]

प्रथमोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति निजप्रासादस्थितोऽयोभ्यापतिध्वजप्रतापः । तस्य महिषी देवी हिमानी संनिहिता ।]

राजा—देवि, कालिन्दीविवाहं वङ्गराजेन दुर्गेश्वरेण सह निश्चित्य निर्वृतो भवेयम् ।

हिमानी—यथा ज्यायसी कन्या मन्दाकिनी मगधराजेन सुधांशुना सह सुखेन निवसति तथैव कनीयसी कालिन्दी वङ्गराजेन सह सुखिनी भवतु ।

राजा—प्रथमो जामाता मगधराजोऽपि वङ्गाधिपेन सह संबन्धमभिमन्येत ।

मगधपतिना मन्दाकिन्याः करग्रहणं कृतं
समरनिपुणं कालिन्दी मे लभेत तथा पतिम् ।
परिणयविधौ संवृत्तेऽस्मिन् कृतार्यसमाहितो
मुदितमनसा वानप्रस्थं श्रयेयमहं प्रिये ॥ ७ ॥

(मन्दाकिनी प्रविशति ।)

मन्दाकिनी—तात, अभिवादये । अम्ब, भवतोर्दर्शनार्थं मगधराजः समुपैति ।*

हिमानी—ननु ते भर्ता कालिन्दीविवाहमिश्रयमभिनन्देत्? रोचेतासौ वङ्गनृपसंबन्धः ।

कालीप्रसादः—(सहसा प्रविश्य) नेदं मे रोचते महाराज । कथं कुलपुरोहितोऽवमन्यते ।

मन्दाकिनी—किं सहसा जल्पसि रे शास्त्रिन् । किं न ते रोचते ।

कालीप्रसादः—क्षन्तव्योऽविनयो दासस्य महाराज ।

राजा—श्रुहि विश्रब्धम् । का ते चिन्ता ।

कालीप्रसादः—देव, नवागतोऽयं संन्यासवादी कैलासदासो मामवमन्यते ।

हिमानी—विद्वान् स विप्रः । मया सबहुमानमानीतोऽस्मिन् विवाहविषये सर्वं यथोचितं संपादयितुम् । किं कृतं तेन ।

कालीप्रसादः—कथमिदं सद्यते देव ।

सेवा कृता मम कुलेन वसिष्ठजेन
स्थित्वा पुरोहितपदे कुलधर्मकार्ये ।
किं न्यूनमत्र विदितं भवता महीप,
आनीयते यदपरो मम शशुरत्र ॥ ८ ॥

कालीप्रसाद — तकिमवापि गार्हस्थ्यमाश्रित्य तिष्ठति । (पृ २.)

मन्दाकिनी - प्रतिचय्यु ३ मेता उदगान् विना मगम्भरन ।
(गाने - विना मगम्पतिना ।) (पृ २६)

राजा—भगनेव कुलपुरोहितः । मा ते शङ्का । द्वितीयोऽयं परिहृतः केवलं भवतः
सहायः ।

द्वारपालः—(प्रविश्य) भगधराजो द्वारि समुपस्थितः । देव, भवदर्शनं याचतेऽसौ ।

राजा—प्रवेशय सत्वरमेतम् ।

(द्वारपालो निष्क्रान्तः । शृधांशुः प्रविशति ।)

शुधांशुः—आर्यं वन्दे । देवि, वन्दे ।

राजा—(उपसृत्य) चिरं जीव जामातर । उपविशतु भवान् ।

(सर्वे चोपविशन्ति ।)

शुधांशुः—वह्नेशोऽपि भवदर्शनार्थं समयातोऽयोध्यायामिति श्रुतमस्माभिः ।

राजा—सत्यमेतत् । पुरोहित, वद्भगजोऽग्राहृतव्यः ।

कालीप्रसादः—यथाज्ञापयति महाशनः ।

(सर्वान्प्रणम्य निष्क्रान्तः ।)

शुधांशुः—मन्ये न किञ्चिद् दुष्करं समुपस्थितं यतो भवता वद्भेश्वरः प्रसाधते ।

राजा—न दुष्करं किमपि । मङ्गलं सपद्यते ।

शुधांशुः—कथमिव ।

राजा—जानाति भवान् भवच्छपालकीमस्तत्कन्या कालिन्दीम् । अस्मा भर्तृत्वेनापेक्ष्यते
वद्भगजोऽस्माभिः । भवानपि तेन हेतुनैवाहृतः । सम्यग्विमृश्यैतत्करणीयम् ।

(राजा तमवेक्ष्यते । स तूष्णीं तिष्ठति ।)

मन्दाकिनी—रोचनेऽयं संबन्धो भवते, नाय ।

शुधांशुः—नात्र त्रिषये किञ्चिद्दुत्तुमिच्छामि ।

हिमानी—ज्यायाभ्रामाता भवान् । कथं न यचनाय स्पृहयति । अस्मद्विदितं हि भवतोऽ-
मिप्रेत नाम । यदि किञ्चिन्वृणाधिकं दृश्यते भवता, तदानेदनीयमेव ।

शुधांशुः—त्रिमुद्दिश्य वद्भगजो जामातृत्वेन निश्चीयते ।

हिमानी—राजाऽसौ तरुणो दर्शनीयश्च ।

राजा—अयं कन्यासांस्वहितैषिणः । ज्ञातमेव सर्वैर्यत्-

माता वित्तमपेक्षतेऽथ जनको विद्याश्रुतादीहते
सौन्दर्यान्वितदेहसौष्ठवमहो कन्या वृणोत्यत्र च ।
आप्तैः श्रेष्ठकुलीनता प्रथमतः सबन्धिषु प्रार्थ्यते
तस्मादस्मदमीप्सितो नरपतिर्वङ्गेशदुर्गेश्वरः ॥ ९ ॥

अतस्तेन सबन्धोऽभिमतो न । कथं मन्यते भवान् ।

सुधाशु - नैनं निश्चयमभिनन्दितुं प्रभवामि ।

मन्दाकिनी - कथमेतन्नाथ । कथं न मन्यसे ननु कालिन्दीसौख्यहेतुमत्र ?

सुधाशु - जानन्ति भवन्तोऽस्मत्कुलवृत्तमहिंसात्रतम् । युद्धमभिमन्यमानो मृगयाविहारी
वङ्गराज कथं मे रोचेत । कथं च तेन सह सबन्धमभिनन्दामि ।

शीतच्छायापेक्षया सूर्यतप्तः

पान्थो नेयाद् गोहमग्निप्रदीप्तम् ।

हिंसासक्त वङ्गनाथ न चाहं

सबन्धित्वेनानुमन्तुं समर्थः ॥ १० ॥

द्वारपाल - (प्रविश्य) देव, वङ्गराज प्रतीहारभूमिमुपस्थित ।

राजा - प्रवेशयैनमविलम्बेन ।

(द्वारपाले निष्कात्त । दुर्गेश्वर प्रविशति ।)

दुर्गेश्वर - नमोऽयोध्यापतये चण्डप्रतापमहाराजाय । कथं मगधराजोऽप्यत्रोपस्थित ।

मगधराज वन्दे । देव्यौ, अञ्जलिं बभ्रामि । केन हेतुना निमन्त्रितोऽहमत्र ।

राजा - (समुपसृत्य तं हस्तेन गृहीत्वा समीपं निवेशयति ।) स्वागतं भवतो वङ्गराज ।

दुर्गेश्वर - अनुगृहीतोऽस्मि ।

राजा - आसीदस्मन्मनीषित कालिन्दीस्वयवरार्थे । अस्तत्कनीयसी कन्या कालिन्दी भवता
दृष्टपूर्वा । यदा तु मृगयाविहारिणा भवता सा दृष्टा तदाप्रभृति भवन्तं जामान्तर
मधिगन्तुं मनीषा जाता । अतः स्वयवरवर्जं यदि विवाहनिश्चये समर्था वयं,
तस्मिन् भवेदिति कृत्वाऽऽहृतो भवान् । तथा च प्रथमोऽयमस्मज्जामाता मगध-
राजोऽप्यत्रानीत । तस्य समतिरपि नूतनसर्वधेऽपेक्ष्यते ।

हिमानी - मम कन्या कालिन्दी भवद्दृष्टिपथमायातैव । न सा किल गौराह्नी । अपि
तु श्यामला । तथापि मत्तित्तुरा, स्वभावकोमला, वदनदर्शनीया, चारुगात्री
सा । तस्या स्वीकारेण धन्यानस्मान् करोतु भवान् ।

दुर्गेश्वरः—कथं मन्यते मगधराजः ।

सुधांशुः—वह्मराज, श्रुतमस्माभिः शूरो भवान् धनुर्विद्यापारंगत इति । तथा च कमनीयं वपुः, नवं वयः, राजपदं-च । सर्वमिदं स्पृहणीयमेव । तथापि— (शिरमति ।)

दुर्गेश्वरः—अलं स्वलितैः । खैरं मापतां भवान् । अयोध्यापतेर्ज्यायाज्जागता न तस्य हितादन्यदपेक्षेत ।

सुधांशुः—नाहमेनं विवाहमभिनन्दितुं शक्नोमि ।

दुर्गेश्वरः—(सविस्मयं) कथमिव ।

सुधांशुः—मगधा अहिंसाव्रताः । यद्यपि न वयं बौद्धमतानुयायिनस्तथापि शाक्यमहामुनेः स्पृहित्वेनाहिंसाव्रतधारिणः पाटलिपुत्रस्था राजानः ।

दुर्गेश्वरः—सर्वविदितमेतत् । अखदार्यधर्मोऽपि 'अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिर-पैशुनम्' इति श्रीकृष्णमगधवसुम्भेनाहिंसां दैवीसंपदि प्रथमस्थाने गणयति ।

सुधांशुः—अतो हिंसामाचरता वद्वराजवुत्सेन सह संबन्धो न रोचेत नः ।

दुर्गेश्वरः—भवताऽयोध्यापतेर्दुहित्रा विवाहः कृतः । तत्किमशोष्यापतिरप्यहिंसाव्रतीति कृत्वा किल ?

दिमानी—नाहिंसा व्रतत्वेनाद्रियतेऽस्तत्कुले ।

सुधांशुः—सत्यमेतत् । तथापि न हिंसापि व्रतत्वेनाङ्गीक्रियतेऽयोध्यायाम् ।

दुर्गेश्वरः—नैतदवधारये । किं क्रियतेऽस्तत्कुलेन ।

सुधांशुः—शक्तिमक्ता न हिंसां परिहायां मन्यन्ते ।

दुर्गेश्वरः—(उत्थाप) ज्ञातमधुना भवदभिप्रेतम् । सत्यं शक्तिमातृपूजाया क्रियते हिंसा । दार्ढ्यं भवान् श्रुतिप्रणीतं यज्ञयागादि नैव समाचरति ।

सुधांशुः—हिंसाविहीन एवाचारः स्वीक्रियतेऽस्माभिः ।

दुर्गेश्वरः—परचक्रमिगमे किं मगधेश्वरो हिंसात्मकं युद्धं नाङ्गीकुर्यात् ।

सुधांशुः—न युद्धाङ्गीकार आवश्यक एव मगधानाम् । सर्वराजमण्डले धेष्टस्यानाधिष्ठिता मगधाः ।

दुर्गेश्वरः—क एवं मन्यते ।

सुधांशुः—सर्वेषां संमतमेतत् ।

दुर्गेश्वरः—अयोध्यापते, यावदिय मगधराजदर्पोक्तिरबाधिता तावत्त विवाहमङ्गी-
कर्तुमुत्सहे ।

सुधांशुः—कथं निराकरिष्यति भवान् ममोक्तिम् ।

दुर्गेश्वरः—राजमण्डले भवदनुरूपस्थानं भवन्तं प्राप्यम् ।

सुधांशुः—किमिदं स्थानं नाम ।

दुर्गेश्वरः—मगधराज,

अरिकुलहननैर्यै राज्यसंवर्धनाय
दिशि दिशि चिरकालं यत्यते राजवृन्दैः ।
ननु मगधपतेस्ते न्यस्तशस्त्रस्य कुर्यु-
स्तृणलववदवस्थां बह्वयो दीप्तिमन्तः ॥ ११ ॥

सुधांशुः—वद्गाधिप, वत्स एव भवानद्यापि ।

पृथ्वीपानां मण्डलेऽयं सुधांशुः
स्थाने श्रेष्ठे राजभिर्यत्रियुक्तः ।
मीत्या नैतत्संगतं वङ्गराज,
प्रीत्या सर्वैर्मानितोऽहं धुरिस्थः ॥ १२ ॥

दुर्गेश्वरः—

यदा संगरोऽत्र प्रसज्येत रौद्रो
धनुर्वश्च तिष्ठेत् टणत्कारश्चन्यम् ।
अहिंसाप्रमाणं न भूपा भवन्तं
सहेरंस्तदा सर्वसेनाधुरिस्थम् ॥ १३ ॥

सुधांशुः—कथमेव मन्यते भवान् ।

क एकः प्रशास्ता रणामं प्रवेष्टा
शरीरी धरामण्डलारातिरेवम् ।
अहिंसाप्रतिज्ञा गृहीता नरेन्द्रै-
र्न ते शान्तिभङ्गार्थमुत्कण्ठिताः स्मः ॥ १४ ॥

दुर्गेश्वरः— मगधाना पते,

अलमयं किल वदन्नृपो रणे
विरहितो हि सहायवलैरपि ।
मगधराज, धराजलदेवता-
श्चरितनेत्रयुताः समरे मम ॥ १५ ॥

सुधांशुः— अयोध्यापते,

मदभरेण नरेण यदुच्यते
ननु धुर्धैर्यचनं तदुपेक्ष्यते ।
न च यतः कथनीयमतः परं
तदभिवाद्य वरं गमनं मम ॥ १६ ॥

अयोध्याधिप, नाहमत्र स्वातुमुन्सहे । तत्सन्तव्यम् । (निम्नान्त- ।)

राजा— वत्से मन्दाकिनि, भर्तार सान्त्वयित्वा प्रत्यानर्थ ।

मन्दाकिनी— जानामि भर्तृस्वभावम् । न स मम वचनं क्रोधाविष्टोऽनुमन्येत ।

राजा— देवि, गन्तव्यमागम्या मगधराजस्य क्रोधनिरासाय ।

(राजा देवी च निष्फान्ता ।)

दुर्गेश्वर— आर्ये मन्दाकिनि, ह्यम्यताममर्यादा ।

मन्दाकिनी— भवानेव नः क्षन्तुमर्हति । अत्र निमन्त्रितो भवानस्मामि ।

दुर्गेश्वर— ननु भवत्यै रोचते मया सह कालिन्दीरेव्या विवाहः ।

मन्दाकिनी— अयं किम् ।

दुर्गेश्वर— तर्हि सर्वप्रयत्नैरेव विवाहो घटयितव्य एव ।

मन्दाकिनी— कथं वर्तिष्यते भवान् ।

दुर्गेश्वर— यथासरे ज्ञाम्यति मयि । अत्रैतत्पुरोहितद्वयमागच्छति ।

(कालीप्रसादश्चेलाश्रदामी प्रविशति ।)

कैलासदासः— महादेवी कुत्र वर्तते । (मन्दाकिनीं दृष्ट्वा) आर्ये वन्दे ।

कालीप्रसादः— आर्ये अभिवादेय । आहूतो ननु महाराजेन ?

(राजा देवी च प्रविशति ।)

* राजा— वदन्नृज, न मगधेश्वर समाहितः । स पाटलिपुत्रं प्रस्थित । अत एतद्विवाहकार्यं
संप्रति नेद्वैदितुमपि शक्यम् । तत्सन्तव्यमेतत् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

दुर्गेश्वर - राजन्, यावन्न मगधराज एत विवाहमभिनन्दति तावन्नाहमपि त काङ्क्षामि ।
अपि तु भवतेदमवधारणीयम् ।

यावच्चण्डप्रतापो विलसति गगने लोककल्याणभर्ता
यावच्चैव सुधाशुर्विहरति नभसः प्राङ्गणे शान्ततेजाः ।
यावद् दुर्गेश्वरोऽयं वहति भुजयुगे वङ्गराज्यस्य लक्ष्मीं ,
तावद्राज्ञीपदे मे भवदमलसुतास्थापने स्यान्मनीषा ॥ १७ ॥

तथा हि,

* नान्वाङ्गना मे महिषी भवित्री
नान्या च वङ्गश्रियमाश्रयन्ती ।
कन्या ह्ययोध्याधिपतेर्द्वितीया
धन्या च कुर्वीत समायुराशाम् ॥ १८ ॥

तदामघ्नये भवत ।

(निष्कात ।)

कालीप्रसाद - देव -

केलासदास - देवि, -

राजा - }
हिमानी - } विमेतत् ।

कालीप्रसाद - अहमेव कुलोपाध्यायोऽत्र तथाप्यय -

केलासदास - देवि, बदरीनाथाश्रमादासीतोऽहं भवत्या विवाहपरोहिल्याय ।
तथाप्यय -

राजा - कुनोऽधुना विवाहमङ्गलम् । उभावपि गन्वा कालिन्दीजन्मपरिका सम्यक्
परीक्ष्य कदैतन्मङ्गलं रूपयेत तद् भवन्तौ वधयताम् । यस्य निरूपणं मन्य
परिणमेत्स एव पुरोहितत्वे नियुज्येत ।

कालीप्रसाद - भो कैलासदास,

नभ स्थप्रहाणा गतीस्ताः पठित्वा

पदुत्तरं लभस्वात्र कैलासदास ।

उपाध्यायकार्यमहं मुञ्च काम

व्रजेर्प्रासतामस्य नो चेद् द्विजाह् ॥ १९ ॥

कैलासदासः—देवि,

अत्रागतोऽहं भयदाहयैवं
गृह्णातु सेवां भवती स्वभृत्यात् ।
औदार्यमूर्तिर्ननु युक्तकाले
न विस्मरिष्यत्यपि सेवकं माम् ॥ २० ॥
(उभौ पुरोहितां निष्कान्ता ।)

राजा—कः नु गतो वद्गाधिपो भवेन्मन्दाकिनि ।

मन्दाकिनी—मन्ये स निजराज्यं प्रतिनिवर्तत ।

हिमानी—ननु मन्यतेऽसावयमतमात्मानम् ।

मन्दाकिनी—अथ किम् ।

राजा—नूनं कृच्छ्रे निरतिता वयम् । न जानीमः कुत उद्धरणं स्यात् ।

हिमानी—कथं वा कालिन्दी मन्येत ।

राजा—मन्दाकिनि, इमं वृत्तान्तं त्वमेव कालिन्दीबालावै कथयस्व ।

मन्दाकिनी—भृशं व्यथिता स्यात् सा । वज्रधरेण सह विगाहस्तस्या अभिमत
आसीत् ।

राजा—यच्च तथा मनीषितं तदपि नो निरूपय ।

मन्दाकिनी—अहमपि भर्त्रां साथं भगधान् गमिष्यामि ।

राजा—कष्टमेतत् ।

हिमानी—मन्दाकिनि, स्वभर्तारमपि विशेषतोऽनुनय । बालालयेन संमन्येतैतं विगाहम् ।

न जाने किमथवा संपद्येत । कालिन्दीकृते ताम्बति मे हृदयम् ।

राजा—उभे गत्वा तां विनोदयतम् ।

मन्दाकिनी—साधु । अम्ब, एहि । (उभे निष्कान्ते ।)

राजा—सर्वथा कष्टं खलु कन्यापितृत्वम् । यतः—

यदिह कुरुते श्रेयो मत्वा पिता तनयाकृते

हितकरमिदं नान्यैः कैश्चिन्मतं तु हितार्थिभिः ।

अथ न स निराकर्तुं शक्तः स्वयं कृतमन्यथा

प्रतिदिनमतश्चिन्ताञ्चाला शनैः प्रदहत्यमुम् ॥ २१ ॥

(ततः प्रविशतः दुर्गवरः ।)

दुर्गेश्वर — राजन, अवगतोऽहं हीन्यचार इति मगधेश्वरेण । न शक्तेरुपासक एतसहते । अतः खड्गद्वयाय धनुशरद्वयाय वा मयाऽऽहूतो राजा सुधाशुरर्हिसामिपेण युद्धनिवारयति । नातो विना युद्धं प्रिरमामि । भगतो जामाता स इति कृत्वा भवते निरदधितुमिदमहमनागतः । वदन्मगधाना समगपरिहार्यं जानन्तु भवान् ।

(पुनः प्रविशतः मन्दाकिनी ।)

मन्दाकिनी — तात, मगधानभियास्वति वदन्मेनेति श्रुतं मया । जानाति भवानर्हिसा ज्ञानस्यो मे नाथो न युद्धं करिष्यति । अतो न जीवनाय स्पृहयामि ।

दुर्गेश्वर — आय, न भवती दुःखभागिनीं कर्तुमुसहो । यदि भवती याचते तन्न युद्धं ममादिशामि ।

मन्दाकिनी — न चण्डप्रतापस्य कन्या सुधाशो पत्नी मगधाना च राज्ञी जीवनं याचते । यदि मगधनाथो न युष्येत तथापीय मन्दाकिनी मगधसैन्याधिपत्यं स्वीकृत्य स्वयं समगद्विजयमवतरेत् ।

दुर्गेश्वर — कथं भवती वीरवद् युष्येत ।

मन्दाकिनी — अथ किम् ।

* सख्यं धनुः स्यान्न करात्कदाचि-
च्चित्तं न वा स्वात्परिहीनधैर्यम् ।
रणे रिपुर्यो महितो हि तेन
नापेक्षणीया च दया मदीया ॥ २२ ॥

दुर्गेश्वर — न वदन्शरो ललनया सार्धं युष्यते ।

कथं नहि दृष्ट्वा नृदुकुसुमकोशे मम करः

कथं वा वृष्टिं ता हिमकणमयीं पद्मानिलये ।

रथं वाणीं ब्रूयाद्गुभयचनं त्रैलोक्यपदे

कथं तद्बद्धं युद्धं प्रभवति भवत्या सह मम ॥ २३ ॥

मन्दाकिनी — यदि भवान् मगधानभियान्यति तर्हि मया सार्धं युद्धं न परिहार्यं भवति ।

धृत्वा धनुर्योऽदहं रणाग्रे स्थिता न तानद्विनयो रिपो म्यात् ।

वृत्वा स्वभयं मगधप्रजानां हिताय देहोऽपि पतत्त्रय मे ॥ २४ ॥

हिमानी - (प्रविश्य) - नाथ, वङ्गराजो मगधानमियास्वतीति श्रूयते ।

दुर्गेश्वरः - सत्यमेव श्रुतं देव्या ।

हिमानी - न पुनरस्रजामाता युद्धं करिष्यति ।

मन्दाकिनी - तथापि मगधानां राज्ञीर्यं राष्ट्रक्षणार्थं गृहीतवता । मातद् भवदाशिषं याचे ।
(सुधांशु प्रविशति ।)

सुधांशुः - देवि मन्दाकिनि. सत्वरं मगधान् गन्तव्यमितोऽस्माभिः । तदागम्यतां
भवत्या ।

दुर्गेश्वरः - गम्यताम् । पुनर्मेलनं रणमूमौ मविष्यति ।

सुधांशुः - अहिंसानतस्या वयं न रणमाश्रयाम. ।

दुर्गेश्वरः - यदा भरतपत्नी धनु क्षत्रहस्ता समरसुपयास्यति तदा भवान् किं प्रासादे
निवस्यति ।

सुधांशुः - न मन्दाकिनी युद्धाय प्रवर्तते ।

मन्दाकिनी - नाथ, यदा मगधाना परिनाणं सेनाबलेन कर्तव्यं स्यान्न च सेनाप्रमोगे
मगधराजो इत्येत तदा मगधदासीर्यं मन्दाकिनी समरमवतरदेव ।

सुधांशुः - न स्त्री वीरयुद्धाय प्रवर्तते ।

प्रमदाः प्रेमदाः सन्तु सदनोपननादिषु ।

मा तेषां मरणान्तं तद् दारुणं रणमञ्जनम् ॥ २५ ॥

मन्दाकिनी - लटनापि वीराङ्गना भवति ।

कटाक्षक्षेपपटुतां जानीयादङ्गना न वा ।

चापाकर्षं न परुषं समरे विस्मरिष्यति ॥ २६ ॥

सुधांशुः - नैतत्संभवति देवि । नाहं भवत्याः समरव्यापारमनुमन्थेय ।

* विस्मृत्य मगधेशोऽहमहिंसां कुलपूजिताम् ।

युध्यमानां न भवतीमनुमन्ये कथंचन ॥ २७ ॥

मन्दाकिनी - प्रथमतोऽहं मगधानां राज्ञी । पश्चाद् भरतपत्नी । युद्धसमाप्तौ मर्त्यामङ्ग-
पातकस्य निरसनं प्रायश्चित्तं भवत्यादान्या याचिष्ये । (निष्क्रान्ता ।)

प्रथमोऽङ्कः ।

दुर्गेश्वरः गच्छाम्यहमपि राजन् । देवि, अभिवादेय । आमन्त्रये मगधराज ।

अहिंसामनुसृत्यात्र भनताममतो ह्यहम् ।

हिंसासहाययुद्धन निष्करिष्यामि तत्पुन ॥ २८ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

सुधाशु महात्मनश्च निगारयितुमयोध्यापत, वद्वराजो बधे क्षेप्तव्य । यदि युद्ध न करिष्यामीति प्रतिशृणोति तदैव गोचनीय ।

राजा मगधराज, निमन्त्रितमतिरिथि नायोध्यापति कदापि कपटेन कृच्छ्रे निगतयेत् । यदि कानिदपि पीडा वद्वाधिपो मद्राज्येऽनुभूयात्तर्हि ता पीडा समूलमुखातु समर्थ मे बलम् ।

सुधाशु — राजन्, न सम्यग्जानाति भवान् किमित आपत्स्यत इति ।

राजा न जाने न वा ज्ञातुमुसहे । न भवद्वचनमङ्गीकर्तुं क्षमोऽयं जन ।
क्ष तव्यमेतत् । एहि देवि । कालिदां द्रष्टुं गच्छाम् ।

(राजा हिमानी च निष्क्रमेत ।)

सुधाशु सदशपतितोऽहम् ।

* युद्ध हानिकर विमृश्य मगधैरुत्सष्टमेतत् पुरा
नाय वद्वसमुत्थित व्यतिकर रोद्धुं समर्थो जन ।

देवी वा यदि सगर श्रितवती मन्दाकिनी मागधी

क स्यादुद्धरणे क्षमोऽत्र दुरिताज्जाने न तर्लिचन ॥ २९ ॥

(निष्क्रान्तः ।)

इति प्रथमोऽङ्कः ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

कालीप्रसादः—उदघोषयाम्यहं नासौ विवाहः संभावीति ।

कैलासदासः—अलीकं वदसि । आगामिनि शिशिरतीं विवाहोऽयमवश्यंभावीति प्रययामि ।

कालीप्रसादः—नैतच्छ्रमम् । विवाहस्याने शनैश्चरः प्रतिवसति । कथं स विवाह-
मनुमन्येत ।

कैलासदासः—यदि न विवाहः संभविता तत्कुतस्ते पौरोहित्यम् ।

कालीप्रसादः—मम पौरोहित्यं जन्मसिद्धं नित्यं च ।

कैलासदासः—न जानाति भवान् समीचीनम् । अहं विवाहमद्गलमुदघोषयामि पौरोहित्यं
च संग्रहीष्यामि ।

कालीप्रसादः—बदरीनाथाश्रमे भवान् सत्वरमेव स्थापितो भविष्यति । न पौरोहित्ये ।

कैलासदासः—यन्न भवता दृष्टं तन्मया वीक्षितम् ।

कालीप्रसादः—किमेतत् ।

कैलासदासः—वङ्गराजदुर्गेश्वरस्य जन्मपत्रिका ।

कालीप्रसादः—ततः किम् ।

कैलासदासः—तत्र स्वधे विवाहयोगः । स चायोष्याराजकन्यावर्जं नान्यामुद्रहेदिति
प्रकट घोषितं तेन ।

कालीप्रसादः—कपटाचार एषः ।

कैलासदासः—कथमिव ।

कालीप्रसादः—अयोष्यापतिना राजकन्यायाः कालिन्दीदेव्याः पत्रिकायाः परीक्षण-
माश्रमम् । नान्यत् ।

कैलासदासः—तत्तु कृतमेव । तत्रैव शिशिरतीं विवाहमङ्गलं स्पष्टं दृष्टिगोचरम् ।

कालीप्रसादः—न मया पत्रिकाया तद् दृश्यते । व्यवहारे वा । अप्र वहापिपो
मगधानभिकान्तः । तन्पुत्रो विवाहमङ्गलम् ।

कैलासदासः—को मतो भवता विवाहस्यानम्बामी ।

कालीप्रसादः—भवतु कोऽपि नाम ।

कैलासदासः—मन्ये न फल्ग्व्योतिषं जानाति भवानिति ।

कालिन्दी ।

कालीप्रसादः—कथमिमं कुनर्कमाश्रयति भवान् ।

कैलासदासः—अधुनैव गत्वाज्योष्याधिपतये निवेदयामि । ततो मे पौरोहित्यं निश्चितमेव ।

कालीप्रसादः—न विवाहमङ्गलं संभवति । न वा पौरोहित्यं भवदीयम् ।

कैलासदासः—पश्यतु भवान् । उभयोर्हितं कथयामि ।

कालीप्रसादः—कुल एतत् ।

कैलासदासः—उमावपि यथात्र सहकारित्वेन उतेषति तर्हि स्वामिनो भूतिराजयोश्च वृद्धिः ।

कालीप्रसादः—निवाहमङ्गलं संभवासंभवयोः कुलः सहकारित्वम् ।

कैलासदासः—असंमथो मिथ्यैव ।

कालीप्रसादः—रे मिथ्याचार, संन्यासवादिन्, कर्माचारनिस्तव्य मे तत्र संन्यासेन महं कुलः संनादितम् । याहि बदरीनायाश्रमम् । अत्र वज्रमगधाना समरप्रसङ्गे कुतः संन्यासावसरः ।

कैलासदासः—तन्किं भवान् पत्रिकां हित्वा खड्गं गृह्णाति । यज्ञोपवीतं विहाय ननु शरासनं परिगृह्णाति ।

कालीप्रसादः—अपसरतु भवान् स्वार्थगणनां संन्यासी । देवी मन्दाकिनी समरोचता । अतस्त्वपिनाज्योष्यापतिर्गह्वाराजश्चन्द्रप्रतापोऽत्वाहितः परिहर्तुमन सप्राप्तः । तन्कुनो विवाहमङ्गलं कुनश्च पौरोहित्यम् । ममैव मङ्गलप्रदणमप्यभ्यस्य भवेत् ।

कैलासदासः—तर्हि देवीं हिमानीमुत्सृज्य बदरीनायाश्रमं प्रतिनिवर्तितुमनुज्ञा याचे । पुनः प्रवृत्ते विवाहमङ्गले प्रत्यागमिष्यामि । किं निश्चेत् । सर्वं देवाधीनमेव ।

देवं यदीयमिह निघृणतां वृणोति

प्राप्नोति स प्रतिदिनं विपदां प्रणालीम् ।

दीर्घप्रभाममनुभूय समागतोऽहं

व्यर्थश्रमो न हृतवान् मम निर्भन्तम् ॥ १ ॥

(निष्पान्तः ।)

कालीप्रसादः—कष्टं सर्वं समापन्नम् । एको विवाहविवेको द्वयो राष्ट्रयोर्विमहाय
प्रभवति । हिंसाऽहिंसयोर्द्वन्द्वं प्रवर्तयति । आत्मान् रिपुवदाचरयति । मम
कर्मवादिनश्च संन्यासवादिना सह कलहं कारयति । स्त्रियं समरशरां विदधाति ।
वीरमयोध्यापतिं न्यस्तशस्त्रं संपादयति । धिगिमा जनरीतिम् ।

* ययाऽऽस्वाद्यं सौख्यं जनपदभृतं हर्म्यसुलभं
स्थिता संनद्धा सा समरपरिपाटीमनुगता ।
प्रजान्नाणं कार्यं रिपुविदलनैर्येन स नृपः
स्वकर्तव्ये मूढो विचलितमना भ्राम्यति पुनः ॥ २ ॥

(निष्कान्त. ।)

[तत प्रविशति निजशिबिरे वीरवेपेण सचरन् दुर्गेभरो बहिःपाटलिपुत्रम् ।]

दुर्गेभ्वरः—देवी मन्दाकिनी सत्यमेव समरमवतीर्णा । अतो विपदि निपतितोऽहम् ।
यदि सैन्यं गृहीत्या बहान् निर्वर्ते तर्हि ललनया परामृत इति क्लृप्तः । यदि
रणप्रसङ्गं करोमि तल्लनया सार्धं युष्यतेऽयं बह्नेश्वर इत्यपि जनप्रसादः । न जाने
का गतिः समुचितेति ।

* सुधांशुनृपतेर्वचो न च मया यतो विस्मृतं
न हातुमथ संगरं खलु विना जयादुत्तमहे ।
कथं च यत संमुरीं परिविलोक्य मन्दाकिनीं
शरान्मम धनुः क्षिपेदहह कोमलाङ्गवासनी ॥ ३ ॥

[इतस्तनो विपश्यमनसा संचरति । द्वारपाल प्रविशति ।]

द्वारपालः—देव, अयोध्यापतिर्द्वारि समुपस्थितः । 'निःशस्त्रोऽहं दर्शनं याचे' इति
प्रव्रीति । अतः परं देवः प्रमाणम् ।

दुर्गेभ्वरः—सत्यमेनं प्रवेशय ।

[द्वारपालो निष्कान्तः । मग्नः प्रविशति राजा चण्डमनाप ।]

राजा—यद्गजान्, यन्दे ।

दुर्गेभ्वरः—राजन्, न मरतो यन्दनोपेक्षा । आशिषं प्रार्थये ।

(नाञ्जलिः प्रणमति ।)

राजा - कामाशिव भवते दातु समर्थाऽहमधुना ।

दुर्गेश्वर - केवल 'विजयस्' इति ।

राजा - यदा मत्कन्या मन्दाकिनी भवत्समुष समरे प्रत्यासन्ना तदा विजयस्वेत्याशिव
वथ भवति वितराधि ।

मन्दाकिनी वीक्ष्य तथा भवन्त
जयाशया शस्त्रसुसज्जसैन्यम् ।
काङ्क्षामि नास्मिन्नजय जय वा
वद्गाधनेर्नाथ शरैरयाहम् ॥ ४ ॥

तथापि भवदायुरपि विजयि भवितुमर्हति । अत कथयामि धत्स 'चिर
विजयस्' इति ।

दुर्गेश्वर - विमुद्दिश्य भवदागमनम् । उपविशत्वयोष्यापति । यद्रोचते तद्ददितव्यम्
भवत्सेवया कृतार्थो भवत्वय जन ।

राजा - बहुराज, जानासि मेऽवस्थाम् । अवमाननिरासापेक्षया भयता मगधा अमि
क्रान्ता । मगधराजोऽर्द्धिसाव्रत इति विदितमासीद् भवत । तथापि मन्त्रेण
निजेप्सित साधयितु न यतित भवता ।

दुर्गेश्वर - अवमानान-तर कुतो मन्त्र ।

अवमानेन रुधिर यस्य नोच्छलति स्वयम् ।

योऽथ मन्त्रयते मन्त्र न स जीयन् नरो नृप ॥ ५ ॥

राजा - तथा च मगधनय दृष्ट्वा मगधाधिदेवता मत्पुत्री मन्दाकिनी प्रज्ञा समाश्वास्य,
अर्द्धिसा कुल्यत समुत्सार्य, धीरोचितवेष परिधाय च, सेनाप्रमुखत्वेन समराहण
भवतीर्णा ।

दुर्गेश्वर - विदितमेवैतत् ।

राजा - प्रज्ञाना मिय कर्तुमशक्तो निजजाया युद्धाभिजारयितुमशक्तवन् मगधराज
सुपात्रुर्निजराज्यत्याग कृतवान् । सर्वलत्यागेनासावाहिसाम्नरक्षणे दक्षोऽभवत् ।

दुर्गेश्वर - व्याधयम् ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

अहो राज्यत्याग मगधपतिरेव विहितवान्
अहिंसापूर्त्यर्थं परिहृतमनेनेह सकलम् ।

राजा - नेताधदेव । मिजमार्याप्रेम्णा कलत्रसबन्धिकर्तव्यचिन्तया हिंसापरिहारलालस
स किं कृतवानिति ज्ञात किंचन भवता ।

दुर्गेश्वर - न हि न हि ।

स्वभार्याप्रेम्णाऽसौ नरपतिविशेषश्चरितवान्
यदन्यत्तच्छ्रोतु हृदयमिदमौत्सुक्यनिचितम् ॥ ६ ॥

किं स महात्मा समाचरितवान् ।

राजा - स मन्दाकिनीमुपसृत्याभिहितवान् * । 'देवि, मत्कृत्येन कुपितो वद्वेश्वरो मगधान-
भिधावति । भवती चाहिंसाव्रतान्मगधसरक्षण श्रेयो मन्यते । काचन हिंसापरि
हार्येत्यङ्गीकरोति ।—

दुर्गेश्वर - ततस्तत ।

राजा - अतो राज्यत्यागेन प्राकृतप्रजालेक इवाह मगधराज्ञी प्रार्थये । राष्ट्रस्वार्थे ग्राम
कुल वापि त्यक्तु शास्त्राज्ञा । तन्मे वधमादिश्य वद्वेश्वरशार्ति मगधरक्षण
बहलहिंसातरपरिहार च साधयेति ।

दुर्गेश्वर - अहो, अद्भुतमहानुभावत्व राजर्षे । ततस्तत ।

राजा - तदवलोकयितुमसहमान, सुधाशु मन्दाकिनी च कृतनिश्चयात्परावर्तयितुमक्षमश्चाह
भयत्प्रकाशमेकाकी सप्राप्त ।

दुर्गेश्वर - वदतु शीघ्र भवान् किमहं वरवाणीति ।

* नेद सद्य यद् विना सन्निमित्त
नाश गायञ्जीवन चारुशीलम् ।
भागं राजन् कचिदप्यादिशेर्मे
रत्न यत्नैर्दुर्लभ नित्यरक्ष्यम् ॥ ७ ॥

राजा - अल वैहृत्येन । अनेनैव हेतुनाहगत्रोपेत । भवान न मबन्धित्वेनाभिमत इति
वदता मगधराजेन भवानवमत इति सत्य रिदितमेव मे । तथापि मम वन्या

कालिन्दी ।

मन्दाकिनी मा दुःसमाभ्रवत्विति मे मनीषितम् । न चाह मगधराज तस्माद्हिंसा
मताद्विचालयितुमुत्सहे । नापि च मगधनाश प्रपाधात वा वाम्ब्रमि ।

दुर्गेश्वरः—अत किं क्रियते राजन् ।

राजा—अतो मगधराज्याशमार्थित्वेनोपनामि ।

दुर्गेश्वरः—किं कृत्वा भवदनीषिते सहायो भवेयम् ।

राजा—देवीं हिमानीं शिबिरे स्थापयित्वाऽहमागत । न सा जानाति ममाजगमन, तत्र
प्रयोजनं वा ।

दुर्गेश्वरः—किमेतद्रहस्यम् ।

राजा—मयान् स्वावमाननिष्कृतिमीहिते । मगधराजपराजयादपि न सा लभ्येत । यतो
यावत् स सर्वधिवेन भवन्त न स्वीकरोति तान्त्रयपराजयाभ्यां हिंसाऽर्हिस
योरधरोत्तरत्वं न सिष्येत् ।

दुर्गेश्वरः—सत्यमाह मयान् ।

राजा—अन एवेयमम्यर्थना ।

दुर्गेश्वरः—वा नाम ।

राजा—अहं भवतं जामातृसम्बन्धेनानुत्स्य मन्ये । नात्र उदेहं कार्यं ।

दुर्गेश्वरः—अनुगृहीतोऽसि ।

राजा—नापि च मयान् मन्दाकिन्यां सार्धं युद्धं कृत्वा जयेन वापत्येन वा समानं लभेत ।

दुर्गेश्वरः—एषैव ममापत्तिः ।

राजा—अतोऽहं कालिन्दीं मयते समर्पयामि । अयं च मगधवमाननिष्कृत्यै मेऽज्योष्या
राज्यमपि मयत्यादयोरर्घ्यत्वेनार्पयितुं सञ्जोऽसि ।

दुर्गेश्वरः—न हि न हि । न होमं समवेत् ।

राजा—मयता च मगधयाजा समापयित्वा ।

दुर्गेश्वरः—कथं वद्मजना मगधप्रजाश्च मन्येरन् ।

राजा—युद्धपरिहारेण सर्वेऽपि सुखिनः सन्तु ।

दुर्गेश्वरः—कथं च मगधेश्वरो मन्येत ।

दारपालः—(प्रविश्य) देव, मगधेश्वर स्वयमेव द्वारि समुपस्थित सेनापतिना निगृहीतो
भवद्दशनं याचते ।

दुर्गेश्वर कथं मगधेश्वर ।

राजा सुधाशुरनागतः ?

द्वारपाल - एवमव दध ।

दुर्गेश्वर - प्रवेशयैनं सबहुमानं बन्धनीनम् ।

द्वारपाल यथाज्ञापयति देव । (निष्कान्तः ।)

सुधाशु (प्रविश्य) अत्रागतोऽहं भवत्सेनापतिना निगृहीतः । भवद्दर्शनार्थमेवागतोऽहं बहुराजः । (राजानं प्रति) राजन् अभिवादये ।

दुर्गेश्वर - अपि कुशलं भवतो मगधराजः ।

सुधाशु परचक्रामिकातो राजा कथं कुशली भवेत् । तथा च नाहं राजा । राजपदं परित्यक्तं मया बहुराजः ।

दुर्गेश्वर कथमिदं ।

सुधाशु आसीं मे विश्वासो यन्मयि शाकृतिं मगधानिर्हिसाव्रतेन, न कोऽपि नृपतिर्मगधानभियास्तति । यतो न मगधा पराभिघातलालसा । न तु मया सम्यग्ज्ञातं यन्ममैवाचरणेन मगधा सकटग्रस्ताः स्युः ।

राजा कथं भवदाचरणेन ।

सुधाशु मयोक्तं हिंसां स्वीकुर्वन् राजा दुर्गेश्वरो न सन्निधित्वेनानुरूपोऽभिमतो वेति । तत एवेदं मगधानां रिपुभयं समुत्पन्नम् ।

राजा - अस्तीदं सत्यमेव ।

सुधाशु - तथापि प्रजापालकेन राज्ञा स्वमतं दुरभिमानेन नानुष्ठेयं नोच्चार्यं वा । एतत्तु मयाधुनैवोपलक्षितम् । मम यच्चान्मगधदुरितं सजातं वीक्ष्य, बहुराजं, मया मगधराजपदं त्यक्तम् । अर्हिसाव्रतं च पालयितुं निश्चितम् ।

दुर्गेश्वर नैवविधा राजानो दृश्यन्ते ।

विरला. पुरुषा भवाद्दशा जनतार्थे निजगौरवत्वजः ।

प्रवपालनदक्षता कलौ न हि कश्चिद् दृशुते प्रशासकः ॥ ८ ॥

न पुनर्शयतेऽग्नागमनेहेतुः ।

कालिन्दी ।

सुधाशु - शपोतु भवान् । अहिंसाप्रतेन भवन्त पाटलिपुत्रप्रवेशन निमत्रयितु मे
 मनीषाऽऽसीत् । न तु तन्मम मन्त्रिमण्डलेन मगधराज्ञा वाऽऽहतम् । तै सर्वे
 मगधाना सरक्षण बलादारब्धम् ।

दुर्गेश्वर - दृष्टमेतत् ।

सुधाशु - सर्वप्रजासु मे छेह । न च ताभिरपराद्धम् । अपराधी त्वहमतो भवत्पुरत
 समुपस्थित । विज्ञापये च । न भवतो मगधा क्रोधकारणम् । अतो न मगधप्रजा
 पीडयितव्या भवद्दल च बहान् प्रति नेयम् । यच्छासन मम कृते भवानाज्ञापयति
 त मया शिरसा धारणीयम् ।

* नाह भीतो दण्डनाद् भूप कस्मात्
 सर्वो ग्राह्य कर्मणा मे विपाक ।
 अगद्य नैत्र निष्प्रमादस्थितीना
 पीडा कर्तुं मागधीना प्रजानाम् ॥ ९ ॥

दुर्गेश्वर श्रूयते देवी मन्दाकिनी मगधत्रल समरे वयतीति ।

सुधाशु - यदा भवत सेना बहान् प्रतिगच्छति तदा न समरावसर एवावशिष्येत् ।

दुर्गेश्वर यद्यपि भवानसाभिर्बन्धनागारे क्षिप्तस्तथापि न खलु मगधसेना युद्ध न
 करिष्यति ।

सुधाशु - न ह्यमधुना मगधराज । देवी मन्दाकिनी न मे शासन मन्दते । न वाऽहिंसा
 प्रे स्थिरा सा । तथापि मगधाभिरक्षणमेव तस्या मनोगतम् । यदि परन्तुभय
 निरस्त तमन्ये न युद्ध प्रसज्येतेति ।

दुर्गेश्वर यदि न भवान् मगधराजस्तत्र भवद्दत्तेन विश्वसितव्य मगधा न
 बुध्येरन्निति ।

सुधाशु - बहुराज, मगधान् युद्धात्परावर्तयितु शक्तुयामिति मे विश्वास । यच्छासन
 मम कृते भवता सकल्पित तद् यदि युद्धविरामान तर भवान् विदध्यात् तर्हि
 मगधसेनासमुख मम देह स्याप्यामि । मन्ये न मगधशरा मम यपुषि प्रवर्ते-
 त्ति । न वा देवी मन्दाकिनी—

कारपाल - (प्रविश्य) - मगधराज्ञी समुपस्थिता प्रतीहारमूमी ।

दुर्गेश्वर - शीघ्र प्रविशतु ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

द्वारपाल- यथाज्ञापयति देव ।

(निष्क्रान्त । मन्दाकिनी प्रविशति ।)

दुर्गेश्वर - स्वागत मगधराज्ञै ।

मन्दाकिनी - नाथ, भवान् किमत्र कुरुते ।

सुधांशु - मगधसरक्षणमहिसानुष्ठान च ।

दुर्गेश्वर - किमागमनप्रयोजन देवि शशुशिविरे ।

मन्दाकिनी वद्वाधिपो न मे शशु । तात, कथं भवान्न तिष्ठति ।

राजा - मया प्रथमो जामाता रक्षणीयो द्वितीयश्चार्जनीय । द्वयो राष्ट्रयो कलह उपशमनीय । कन्या साहसाल्परावर्तनीया । अन्यस्याश्च विवाह संपादयितव्य ।

हिंसाऽहिंसाविनादश्च शान्तिं नेय । इतीयं मे कर्तव्यपरंपरा ।

मन्दाकिनी - तदेव च सर्वमेकपदे विधातुं ममोपक्रम । तथा च मया मगधानां राजा पुनर्जनीय ।

राजा साधु । वत्से, साधु ।

मन्दाकिनी - वद्भरज,

भवद्भीरिसतमत्र सुधांशुना

वचनमुक्तमतोऽस्य विनिष्कृतिः ।

मगधराज्यमनाग इति क्वचिन्

न समराय भवेद् भरतः स्पृहा ॥ १० ॥

अतो मगधराजराज्यत्यागानन्तरमपि, अस्मि युद्धे भवदासक्तिः ?

दुर्गेश्वर - न कदापि युद्धेऽभूदासक्तिर्भरजराजस्य । देवि, यै स्वन्नतत्वेनाहिंसाऽऽहता तैरेव मन्येतेऽन्ये सर्वे हिंसावादिन इति । नैतत्तल्पम् । स्वाभिमानसरक्षणं न हिंसात्वेन गम्यते मया ।

* प्रतिनिधिर्ननु वद्भनिरासिना-

मवमतो मगधैः किमु मद्भते ।

न हि मया समरस्यभिनन्दितो

न च तथा स कदापि तिरस्कृतः ॥ ११ ॥

अतो न मेऽकारणसमराय स्पृहा ।

कालिन्दी ।

मन्दाकिनी तर्हि सन्धिप्रस्थापनं सुकरं मन्ये । वधं नु मन्येत भवान् स्वाभिमानं
सुरक्षितं कथं च सन्धि साधितं स्यात् ।

दुर्गेश्वर - ननु सर्वसमर्था भवती मगधप्रतिनिधित्वे ?

मन्दाकिनी - अध किम् । मगधराजेन खेच्छ्या राजपदं दूरीकृतम् । मगधदितं तथैव
साधयामीत्यस्य भावः । अहमेव मगधगासिन्वेदानीम् । राजीपदादेव मगधस्यैव
निष्पत्त्याभीति मे निश्चयः ।

दुर्गेश्वरः - तर्हि मन्यते भवती ।

मन्दाकिनी - बहुराज,

सेना प्रयातु भवतो निजवह्मदेशं
युद्धं च यातु विलयं जनहानिहेतु ।

दुर्गेश्वर. - वधमेतत् समवति ।

मन्दाकिनी

नोचेद् रणाय मगवा अभियान्तु यज्ञ-
र्थं भावि तद् भवतु भो नियतीच्छयैव ॥ १० ॥

यद्रोचते तद् वृणोतु भवान् ।

दुर्गेश्वर. - मगधराज सुधाशुरप्यत्रोपस्थितः । स किमपि मच्छासनं स्वीकर्तुं बद्धपरिहरः ।
तथैव भवत्यिच्छास्योपस्थापति सर्वसकटात् तारयितुं कृतनिश्चयोऽत्र वर्तते ।
किमन्यद् वाञ्छितं स्यान्मे ।

मन्दाकिनी - तर्हि कर्तुं समीहते भवान् ।

दुर्गेश्वर. - प्रतियातु भवती पाटलिपुत्रम् । युद्धनिरामं चोद्घोषयतु । मम सेना बह्वान्
प्रतियासति ।

मन्दाकिनी - कथं तु भवदवमाननिष्कृतिः ।

दुर्गेश्वर - मगधराज सुधाशुरयोपस्थापतिश्च राजा चण्डप्रतापो मया सह बह्वान् गमिष्यत ।
तत्र यच्छासनं समीचीनं मन्यामहे तद्वितरिष्याम ।

मन्दाकिनी - ज्ञातमेव भवता यन्मगधराज स्वनिधनेऽपि सिद्धः । न पुनर्मगधप्रजास्त
दूरीकर्तुमनुमन्येरन् । मगधमिहासनं तस्य कृतेऽद्यापि सत्यं तिष्ठति । यदि

द्वितीयोऽङ्कः ।

द्वारपाल - ययाज्ञापयति देव ।

(निष्कान्त । मन्दाकिनी प्रविशति ।)

दुर्गेश्वर - स्वागत मगधराज्ये ।

मन्दाकिनी - नाथ, भवान् किमत्र कुरुते ।

सुधाशु - मगधसरक्षणमहिंसासुष्ठान च ।

दुर्गेश्वर - किमगमनप्रयोजनं देवि शत्रुसिबिरे ।

मन्दाकिनी - वज्राधियो न मे शत्रुः । तत्र, कथं भवान् तिष्ठति ।

राजा - मया प्रथमो जामाता रक्षणीयो द्वितीयश्चार्जनीयः । द्वयोः राष्ट्रयोः कल्ह उपसामनीयः । कन्या साहसात्परयर्तनीया । अन्यस्याश्च विवाहः सपादयितव्यः । हिंसाहिंसाविनादश्च शान्तिं नेयः । इतीयं मे कर्तव्यपरम्परा ।

मन्दाकिनी - तदेव च सर्वमेकपदे विधातुं मनोपक्रमः । तथा च मया मगधात् राजपुनरर्जनीयः ।

राजा - साधु । कस्मै, साधु ।

मन्दाकिनी - वज्रराज,

भवद्गीर्णिसतमत्र सुधाशुना

वचनमुक्तमतोऽस्य विनिष्कृतिः ।

मगधराज्यमनाग इति क्वचिन्

न समराय भवेद् भरतः स्पृहा ॥ १० ॥

अतो मगधराजराज्यत्यागानन्तरमपि, अस्मि बुद्धे भवदासक्तिः ?

दुर्गेश्वर - न कदापि बुद्धेऽभूदानुक्तिर्वज्रराजस्य । देवि, यैः स्वव्रतत्वेनाहिंसाऽऽहता तैरेव मन्यन्तेऽप्ये सर्वे हिंसावादिन इति । नैतत्सत्यम् । स्वाभिमानसरक्षणं न हिंसात्वेन गम्यते यथा ।

* प्रतिनिधिर्ननु वज्रनिर्गसिना

मममतो मगधै, किमु सहाते ।

न हि मया समरस्यभिनन्दितो

न च तथा स कदापि तिरस्कृतः ॥ ११ ॥

अतो न मेऽकारणसमराय स्पृहा ।

कान्दिनी ।

मन्दाकिनी तर्हि शपिषमत्पत्नं सुखं मन्वे । कथं नु मन्येत मवान् शामिमानं
सुगन्धिं कथं च मन्थिः मायितः भवान् ।

दुर्गंधरः—मनु सर्वसमर्था मानी मगधमतिनिधिते ।

मन्दाकिनी अथ किम् । मगधगतेन श्लेच्छया गजदं दूरीकृतम् । मगधदितं तर्ध्व
साधयामीत्यन् भावः । अहमेव मगधमतिनिधिते । गङ्गादेव मगधमकटं
निशाभ्यामीति मे निध्वजः ।

दुर्गंधरः— तर्हि मन्यते मवनी ।

मन्दाकिनी—वद्मगज,

सेना प्रयातु भवतो निजयद्गदेशं
युद्धं च यातु यिलयं जनहानिहेतु ।

दुर्गंधरः बधमेतन् संभवति ।

मन्दाकिनी

नोचेद् रणाय मगधा अभियान्तु यद्ग-

रंद् भावि तद् भवतु भो नियतीच्छयेव ॥ १० ॥

यशोवते तद् दृशोतु मवान् ।

दुर्गंधरः मगधगज-सुषानुरप्यश्रोतस्वित् । स किमपि मच्छासनं स्वीकृतुं बद्धरिक्कः ।
तपैव भवतिताज्योप्यागतिः सर्वसमृष्ट्यात् तारयितुं कृतनिश्रयोऽत्र यन्ते ।
किमन्यद् वान्छितं भवान् ।

मन्दाकिनी—तर्हि कर्तुं समीहते मवान् ।

दुर्गंधरः—प्रतियातु मानी पटन्निपुत्रम् । युद्धमिगमं चोदपोषयतु । मन मेना वज्रान्
प्रतियात्मति ।

मन्दाकिनी—कथं तु मरुद्वान्मतिपृतिः ।

दुर्गंधरः मगधगज-सुषानुरप्योप्यापनिध्व राजा चादप्रगतो मया मद् वज्राद् गतिप्यतः ।
तत्र दच्छसुनं समीचीनं मन्यामहे तद्धितमिष्याम ।

मन्दाकिनी इतमेव भवता यन्मगधगज-स्वनिधेज्जति निध्वः । न पुनर्मगधमवानं
दूरीकृतुंमन्वेरन् । मगधमिहामने तन्व कृतेज्जति मन्थं तिष्ठति । यदि

द्वितीयोऽङ्कः ।

भगवानङ्गुलिभात्रमपि मगधराज व्यपनयेत्तन्मगधसेना बुभुक्षितव्याप्रीवद् वद्वबल
व्यापादधिष्यति । मवान् मगधभूमौ यसतीदानीम् । न वद्वभूमौ । न मगधेभ्यो
निर्गन्तु भवद्वलमल स्यात् । अत -

* प्रतिचलतु व सेना वद्वान् विना मगधेश्वर
जनपदपथे लप्स्यन्तेऽर्थास्तया मगधाधने ।
यदि तु भवता सार्धं राजा बलात्किल नीयते
निखिलपृतनः वद्वाना सा क्षणात् भविष्यति ॥ १३ ॥

दुर्गेश्वर - तर्हि युद्धमवश्य भावि ।

मन्दाकिनी तथा च यदि मे पिता मगधस्य इत प्रयाति तदय मे खद्वल्लाघन
शांतिमियाद् यावन्न स मोचित ।

दुर्गेश्वर - तत्कथं भवती म-यत् युद्धविरामसम्भवम् ।

मन्दाकिनी यदि मवान् मगधस्य युवेत् तथा चायोऽपति न चन्धे क्षिपेद् यदि
च भवत्सेना वद्वान् प्रतिनिवर्तेत तर्हि

दुर्गेश्वर - (सोऽकण्ठ) किं तर्हि—

मन्दाकिनी तर्हि मगधराज्ञी सुधाशुपत्नीयमयोध्यापतिदुहिता भवद्वन्धे स्थातुमनु
मन्यते । मम पितु कृते, मम पत्नु कृते, मम राष्ट्रस्य कृते च मम जीवित
भवदहसो न्यासीक्रियेत । यदा च कालिन्दी भवत्पत्नी भवेद् भवांश्च मगधराज
सन्धी स्यात्तदैव मगधान् प्रतियास्यामि भर्तार पितर च द्रक्ष्यामि ।

सुधाशु - (उत्थाय) नैतत्सम्भरति ।

राजा - न क्षुत्पूर्वमेतत् । न च सन्वनीयमपि ।

दुर्गेश्वर तर्हि कुर्यान्मगधराज । मस्य रोचते निवेदनमिदं दव्या । तद् व्रवीतु
मगधराज, एव कृते किं सम्भवेत् ।

सुधाशु - कुलप्रतिष्ठारक्षणार्थमभिसम्भारिणीताया स्वामिन्या दुरितनिराणार्थमेकमेव
सम्भवेत् । वद्वराज, नैतदनुष्ठेयम् । अहं वद्वान् नेय ।

राजा - अहमत्र तिष्ठामि । वद्वराजशासन परिपालयितुं समुत्कण्ठितोऽहम् । माऽन्य-
चिन्तयतु भवान् वद्वराज ।

दुर्गेभ्यः—यदि मच्छासनमनुनन्दुतेन च मन्ना तदा देवीय मया सार्धं बन्दिनेन
बद्धान् गच्छतु । मगधराजस्य पुनर्मगधसिंहासनमकरोतु । मविशति
पुनरेतमेतये कालिन्दीविवाहमङ्गलमनये ।

सुधांशु—बद्धान्, म्वादिचवमननिष्पति मंगयति । सोऽवनाये मना हृत ।
दच्छासनं मवान्न आजानयति तदङ्गीकृतुं बद्धपरिकरोऽहमत्र । किन्त्यदन्विष्यते ।

राजा—जहन्मि मर्मसमनविच्छेदनात् नवच्छासने स्थित् । तत्तर्षणा मा मन्दाकिनीं
वन्द्ये निश्चितु मवान् ।

दुर्गेभ्यः—मगधराजो मवान्मया देव्यमि मच्छासने स्यतु तृहयन्ति । अतो यानानानह
विश्रान्ति तान्तुशतु सुखमेव ।

राजा—आज्ञानतु मवान् ।

दुर्गेभ्यः—दग्मना भाषितपूर्वे तदेव पुनरुच्चारयामि । मगधराजो मगधसिंहासनम
करोतु निशसिंहासनं च फलतु । अतोऽध्यापतिश्च स्वराज्य प्रतिनिवृत्त्य कालिन्दी
विवाहमङ्गलार्थे प्रयतताम् । देवी मन्दाकिनी मना सार्धं वन्द्यया बद्धान्
यानन्ति । मगिनीविवाहमङ्गलमनये च प्रतिनिवर्तिष्यते ।

मन्दाकिनी—गृहीत वच । नाथ, मगधराजधानीं प्रविश्य सिंहासनमलकरोतु राजदण्ड
च धारयतु मवान् । तात, अभिवाद्ये । कालिन्दीविवाहसञ्ज्ञता विदधातु
मवान् । नाथ आनन्त्रये । सुखिन्यहमधुना ।

* क्षणोऽयं मद्राग्रादुदित इह यन्नायचरणे
पुनः स्थाप्येते ते मगधपतिसिंहासनतले ।
तथाऽयोध्यानायः परिमवपदान्मोचनमितो
न वा मुद्धं कार्यं परिगवसुखं मे स्वसुरपि ॥ १४ ॥

सुधांशु—पूर्वमेव गदितं मया नैतत्समयेदिति ।

कुतो राजा जायां रिपुनलहृतां क्षत्रकुलजः
सहेत प्रज्ञावानपरिहततेजाः परिभवम् ।
अहिंसा हिंसा या नृपतिचरितं दूषणसुतं
न शक्ता राक्षि स्वाद् भुवनदुरितं शंसितुमिह ॥ १५ ॥

द्वितीयोऽङ्क ।

दुर्गेश्वर - श्रुतमस्माभिरेतत् । न पुनर्ज्ञायते किं करिष्यति मगधराज ।

सुधाशु - किं करिष्यामि । शृणोतु भवान्—

* शस्त्रं वृणोमि, मम राजकुलप्रतिष्ठा
रक्षामि तूर्णमपहाय कृलप्रतिज्ञाम् ।
जानामि शाश्वतमहत्तरता कुलस्य
स्यात् खण्डितव्रतचित्ति. पुनरेव लोके ॥ १६ ॥

दुर्गेश्वर न तर्हि व्रतं पालयेन्मगधाधिपोज्जिंसापरम् । अस्माकमप्येतदभिप्रेतम् ।
नेत किञ्चित्कार्यमन्यत् । देवी मन्दाकिन्यापि मा मया सार्धमागच्छतु ।
अयोध्याधिप, स्वैर विहर्तुं प्रसुर्भवान् ।

राजा तद्वयं धन्या । किमर्थं तर्हि वङ्गगमनं भवतोऽधुना । अयोध्या गत्वा विवाह
संपादयैव वङ्गां प्राप्तव्या ।

दुर्गेश्वर - राजन् प्रथममेव मया सकल्पितं यावन्न मगधेश्वरो विवाहं भुङ्क्ते न
तावद्विवाहमङ्गीकुर्यात् ।

हिमानी (प्रावश्य) हृता वयं नाथ । प्रनष्टा कालिन्दी ।

सर्वे कथमिव ।

हिमानी तस्या अत्र आनयनार्थं प्रेषिता भवता दूता सैनिकाश्च । मार्गे तु श्रुतं तथा
तस्या कृते मगधराजस्य राज्यत्यागो मन्दाकिन्याश्च समरप्लवनमिति । मा
मत्कृतोऽयं व्यतिकरो भवेदिति प्रयागतीर्थे तथा गङ्गाप्रवाहे देहं क्षितं ।

सर्वे - हा धिक् । हा धिक् ।

दुर्गेश्वर - किमिदं दारुणं समापतितम् । हतदुर्दैवं वञ्चिता वयं भवता ।

राजा कालिन्दी मन्दाकिनीप्रवाहे निमग्ना । हा कालिन्दि ।

मन्दाकिनी - सर्वपरिश्रमा व्यर्थत्वं गता ।

हिमानी - हा पुनि । (मूर्च्छति ।) (अ ये ता परिवारति ।)

॥ इति द्वितीयोऽङ्क ॥

• •

३

[बहुराजवाचां निजप्रासादे विमनायमानो दुर्गेश्वर इतस्ततः सचरति ।]

दुर्गेश्वर - (आमगतम्) कालिन्दि, तत्कृते सर्गोऽयं समुद्यमः समारब्धः आसीत् । कथं स व्यर्थो भूत् । कुत ते जीवनम् । कुतो वा पुनर्दर्शनम् ।

* देवेन दुर्गिलसितेन हि विप्रलब्धा
मत्स्य वयं, न सरला हतदैवनीति ।
कस्मान्मया तु भवती परिवीक्षिताऽपि
श्रेयोऽभविष्यदथ मे जलमज्जनेन ॥ १ ॥

अथवा,

* साफल्यं नयने गते तु भवतीं कामनिपीय प्रिये
न स्पर्शस्तु विमोहवानधिगतो मद्बाहुपाशेन ते ।
निश्वासो न तवाधरे निपतितो मे सौख्यमन्दानिलो
न सन्धोऽपि तथा कृतः पुलकितो मूर्धोऽधानादसौ ॥ २ ॥

भयप्रेममूर्त्तीनां कुतः शान्तिः । प्रिये, त्वयापि कथमेव विहितम् ।

*कथमेकपदे जलाशये

मृदुदेहो निहितस्त्वया प्रिये ।

अपि गाङ्गजलं हि निर्धृणं

निदधे रोधसि तं न यत्पुनः ॥ ३ ॥

न मे राज्यस्य स्पृहा । न जीवितस्य वापि । किमयं युद्धस्य दारुण परिपाक ।

(ततः प्रविशति पुष्पहस्तः कैलासदासः । दुर्गेश्वरः प्रणम्य तस्मै पुष्पं समर्पयति ।)

यथेदं सुकुमारं कुमुमं तथैव नरजीवनम् । क्षणमात्रमाशासुरज्ञानं प्रदर्श्य म्लायति ।

कैलासदासः—महाराज, सत्यमाह भवान् ।

न रूपं कुसुमानां वा नराणां वा चिरं भवेत् ।

ज्ञानसंन्यासपादाभ्यां नित्यात्मानं व्रजेन्नरः ॥ ४ ॥

दुर्गेश्वरः—कथं त्वत्रागतो भवान् ।

कैलासदासः—प्रेषितोऽहं देव्या हिमान्या भवद्विमर्शाय ।

दुर्गेश्वरः—को विमर्शो न । हिमानीदेव्या निजकन्याविलोपः सख्यते धीरभावेन ।

कैलासदासः—दुःखविलयनेऽस्ताम्बुगयो महाराज ।

दुर्गेश्वरः—को नाम ।

कैलासदासः—सर्वं दुःखं ससारिजनस्य भवति । नैव दुःखं संन्यासिनः ।

दुर्गेश्वरः—अप्यस्ति सुखं संन्यासिनः ।

कैलासदासः—यत्र यत्र दुःखाभावस्तत्र तत्र सौख्यमेव ।

न दुःखं न सौख्यं न भीतिर्न शङ्का

न हर्षश्च भव्यो न वासा अमर्षः ।

स्थिरं शाश्वतं केशलं ब्रह्म शान्तं

चिरं देव संन्यासिनो नित्यमुक्तम् ॥ ५ ॥

दुर्गेश्वरः—अहमपि मन्ये न संन्यासिनो दुःखं नापि च सुखम् । को लाभोऽस्मिन्जीवने ।

अतो यस्य सुखमिष्टं तेन दुःखं सोढव्यमेव ।

कैलासदासः—संन्यासाद् भगवता गीता ब्राह्मी स्थितिः प्राप्यते ।

दुर्गेश्वर - कथं पुनर्नपतिना सन्यासिना भवितव्यम् । को रायशासनं कुर्यात् ।

(बाळीप्रसाद प्रविशत । दुर्गेश्वर प्राम्य तस्मै पञ्चाशत्प्रश्नं प्रयच्छति ।)

कालीप्रसाद - प्रेषितोऽहं भगवत्सकाशमयोध्यापतिना कुशलं प्रष्टुम् । आज्ञफलं च तेनोपायनीकृतं भगवद्दर्शं । उत्तमपि यथेदं साद्गुरुमेव परिणम्य सतोषदायि भवति तथैव दुःखान्मलतां निमुच्य भवतां राज्यकार्यं जनसतोषाय विधेयमिति ।

दुर्गेश्वर - आचार्य कैलासदासो मां सन्यासिरेपे द्रष्टुमुत्कण्ठितः । तत्रैव दुःखसमाप्तिरिति तेनोपदिष्टम् ।

कालीप्रसाद - कथं एतन् सन्यासः । प्रजापालनं तस्यापरिहार्यमेव । यदि केचन दुःखनाशोऽभिप्रेतस्तर्हि श्रुतिवशीतो विधिमार्गं समाचरणीयः ।

दुर्गेश्वर - कथमिव ।

कालीप्रसाद - प्रभूतं यन्त्यागादि कर्मणां श्रुतिनिहितं कारणवशात् । इष्टपूर्तादि विधेयं महाराजेन ।

* इच्छापूर्तेर्देव यज्ञस्य वेदि

स्थानं गीतं साङ्गवेदेध्विराय ।

धमौ सरं हूयते तत्र दुःखं

सौख्यं तस्माज्जायते यज्ञभाज ॥ ६ ॥

कालीप्रसाद - मां मैव विषयं न्यतु भवान् वदन्त्याजम् ।

नैव कामं शाम्यते कामभोगं-

राज्यासारैर्वर्धते बह्विरेभिः ।

कः हिन्दित्वा ब्रह्म विन्देत् योगी

जन्मव्याधिं कामकामी लभेत् ॥ ७ ॥

कालीप्रसाद - रे कैलासदास, कथं सन्यासं राज्ञः प्रशंससि । केन कार्यं प्रजापालनम् । देवर्षिपितृणामानृत्यं च कुतः सन्यासेन ।

कैलासदास - सन्त्यासिनः आनृत्यमेव ।

अनृणी तनुः सन्यस्तो देयादेयैर्न बाध्यते ।

यो न वाञ्छति न द्वेष्टि नैव तस्य भवेत्तपः ॥ ८ ॥

तृतीयोऽङ्कः ।

कालीप्रसादः—रे सन्यासप्रिय, यदि तव पिता बालसन्यास्यासीत् तर्हि कुतस्ते जन्म
कुतो वा संन्यासप्रवचनम् । एतावानेव सन्यासिन प्रभाव । यदि संन्यास एव
सत्यं तर्हि व्यर्थं तव जननम् ।

दुर्गेश्वरः—मैव विवादः । कर्माणि संन्यास च यथाक्रम यथाकाल चरित्वा मुच्यते नर ।
कैलासदासः—कर्माणि चरित्वा नश्यत एव स । न कर्मिणा मुक्तिः ।

(राजा चण्डप्रतापो देवी हिमानी च प्रविशतः ।)

राजा—स्वस्ति वङ्गराजाय ।

दुर्गेश्वरः राजन्, अभिवाद्ये । देवि, अभिवाद्ये । अलक्रियेतामासने ।

हिमानी आचार्यं कैलासदास, प्रेषितो भवान्मया वङ्गराजविमर्शाय । न च प्रतिनिवृत्य
निवेदित किञ्चिद् भवता ।

राजा मया च प्रेषित कालीप्रसाद । ननु वङ्गराजमनोविनोदनं कुरुत ।

दुर्गेश्वरः कैलासदासाभिप्रायो मे संन्यासग्रहणं समुचितमिति ।

हिमानी कथं भवत संन्यासग्रहणम् ।

दुर्गेश्वरः कालीप्रसादो मया यज्ञं कारयेत् ।

राजा कालीप्रसाद, कैलासदास, उभावपि मूढौ । कस्य किं वक्तव्यमित्यपि न जानीते
भवन्तौ । तारतम्यज्ञानं विना न पाण्डित्यप्रयोगः शोभनः । उक्तमासीन्मया
वङ्गराजजन्मपत्रिकामधीत्य किञ्चित्कथयन्तामिति । किं सम्भूतमत्र ।

हिमानी—कालिन्दीजन्मपत्रिकामपि परीक्षितवन्तौ । को लाभः । नेतौ शास्त्रनिपुणौ ।

कालीप्रसादः—मया तु वधितमेव नैव विवाहः सप्रेयतः ।

कैलासदासः मया लब्धा पत्रिकैकालीका । गृहस्वामी बुधस्तत्र कुम्भे पतितः ।

दुर्गेश्वरः किमुक्तमासीद् भवता कालिन्दीग्रहपरीक्षणार्थम् ।

राजा स कथितवान् विवाहः शिगिरर्तावक्षिन् भव्य इति ।

दुर्गेश्वरः—शिशिरर्तुस्तु प्रारब्ध एव ।

राजा प्रारब्धगतिश्चिन्तनीया । गच्छता भवन्तौ निजकार्याय ।

(आचार्यो निष्कारौ ।)

हिमानी—अपि कुशली वङ्गराजः ।

दुर्गेश्वरः यथाशक्ति वृगन्व्य एव ।

राजा किञ्चिन्मनोविनोदन पर्वनुष्ठेयम् । मृगयाविहारो मम ममादध्यात् ।

दुर्गेश्वरः न हि न हि रावन । नान ए हिमाप्रदायक मनोविनोदन मे रञ्जित ।

राजा कथमिव ।

दुर्गेश्वरः केवल ममात्माननिष्कृतिपर आचारो गच्छत्यसुष्ठेन परिणत । तथा च मगधराजस्य राज्यत्याग आपतित । एते च कालिन्दीनित्यनम् । न पुनर्हिंसा माचरामि । शान्त मनोऽहिंसागर्भे स्थापयिष्यामि । न युद्धाद्यथो मयेदानीं कर्तव्य ।

अलं हिंसाविहारेण न युद्धात् मम सृष्टा

मर्वनामे परिणतिर्हिंसाभाचरतो यत् ॥ ५ ॥

राजा विना युद्ध गणरक्षण न सुलभ म्वात् ।

दुर्गेश्वरः न युद्धमपि ननु सुकरम् । तथा च भवानयोध्यातिन्याया च मगधराजो मित्त्वेन वर्तमानौ । वृत्तोऽय युद्धानन्तर । अन्य कश्चन नृपन्निगजैकमन्यादेव न युद्धाय प्रवर्तेत । न राजन्, मम हिंसावरणमधुना । जनयुक्ताविनादेन सर्वा पृथ्वीभतिसमन्था निरम्या ।

(सुभाशु प्रविशति ।)

राजा - स्वागतं भवतो मगधराज ।

दुर्गेश्वरः - कथं भयन शस्त्रम् । (तेन परिहितं धनुः शरं च निगाहन्त्या दर्शयति ।)

राजा - ननु महदाश्चर्यमिदम् ।

हिमानी - ननु शूरीषो युद्धचतुर्यो मगधराज ।

राजा - तथापि शस्त्रं परित्यक्तमासीद् हिंसात्रनेन तेन ।

सुभांशुः - शान्तं शान्तम् । न मयाऽहिंसात्रनं परित्यक्तम् ।

दुर्गेश्वरः - कथमयं वेप ।

सुभांशुः - न मयाऽहिंसात्रनस्याभिप्राय मम्यग्ज्ञातपूर्व ।

राजा - कोऽयं नयाभिप्राय ।

सुभांशुः - स देव्या मन्दाकिन्या प्रदर्शित ।

हिमानी - चतुरैव मम वन्था ।

तृतीयोऽङ्क ।

दुर्गेश्वर क एषोऽभिप्राय । मया त्वहिंसाव्रत स्वीकृतमिदानीमेव ।

सुधाशु साधु । साधु । तथापि न मत्कृत प्रमादमाचरतु भवान् ।

दुर्गेश्वर कोऽयं प्रमाद । कथं वा खड्गधनुर्धारिणोऽहिंसा ।

सुधाशु मया यत्पूर्वमहिंसाव्रत स्वीकृतं का तस्या परिणति । वङ्गराजेन निजानमाने मत इति प्रथमा । मम प्रजारक्षणविमुखत्वेन सञ्चकाले राज्यत्याग प्रजापालन-त्यागश्चेति द्वितीया परिणति ।

राजा—एवमेव निष्पन्नम् ।

सुधाशु—ततो मम पत्नी रणसमुखी जाता । निजस्थानं परिहाय केवलं राजाहिताय तया पीडा स्वीकृता । पतित्यागोऽपि समाप्ती न तया परिगणितः । एतं यस्या रक्षणं मया कर्तव्यं सा मगधदेवता विपदि परिहीना भवेति तृतीया परिणतिः ।

हिमानी—बहुव्यथा सोऽहं मम दुहित्रा ।

सुधाशु अतोऽपि बलवत्तरमन्यत् सजातम् । एतं व्यतिकरमसहमानया कालिन्दीदेव्या गङ्गाया मज्जनं स्वीकृतम् । यद्येषाऽहिंसाव्रतस्य परिणतिः, यदि हिंसायामेवाहिंसा परिणमेत्, तत्कथं साऽहिंसा कथं वा तस्या व्रतत्वेन स्वीकारः ।

हिंसाफलमहिंसायाः सभवेन्न कदाचन ।

यत्रैव भासते नैषा संत्याहिंसा मतं मया ॥ १० ॥

राजा गाधूक्तम् ।

सुधाशु अतो ज्ञातं मया हिंसाघातिनी भव्याहिंसा न हिंसापरिणामवती । अतो बलवतोऽहिंसा मया स्वीकृता । न दुर्बलरथात् परम् । हिंसाविघाताय यत्किञ्चित् हिंसाव्रतस्येन, न तेन व्रतहानिरिति विदितमधुना । न हिंसेच्छया हिंसा कार्या । एतदेवाऽहिंसाव्रतम् ।

दुर्गेश्वर एतदहिंसाव्रतमेव धारयामि । मृगयाऽपि वर्जिताऽत एव ।

सुधाशु अधुना वङ्गराज, भवतः क्षमा याचे । मन्थे भवानेव कालिन्दीसमनुगुणं पतिरभविष्यत् । तत्तु ज्ञातमतिविलम्बात् । कुतोऽधुना देवी कालिन्दी । अत एव मा क्षन्तुमर्हति वङ्गराजः ।

दुर्गेश्वर—न क्षमायाचनमेव युक्तं मगधराजः ।

कालिन्दी ।

सुधाशु भवत्यप्यपराद्ध मया राजशयोध्यापते । भवद्दुहितृनाशयाहमेव निमित्तकारणम् । यत्प्रायश्चित्त भवानाज्ञापयति तद्विधातु सिद्ध एव देह ।

राजा गत न शोच्यम् । दयेतामत्र मर्षदुरित निरस्त तर्हि साधु भवत्यम् ।

दुर्गेश्वर - नर्ममितरत् सपयेत । कुत पुन कालिन्दीजीवनम् ।

(मन्दाकिनी प्रविशति । तां पुरोहितद्वयमनुसरति ।)

मन्दाकिनी - (वैशमदास प्रति) तदपि सम्भवेत् ।

दुर्गेश्वर - किं सम्भवेत् । पुनर्जीवनम् ?

मन्दाकिनी - जयगाचार्य पृच्छति । नाधुना कालिन्दीदरी । तस्या जन्मपत्रिका तु तस्या विवाहमस्मिन् दर्शयति शिशिरती । कथमेतत्सम्भवेदिति ।

दुर्गेश्वर - तत्कथं भवती वदति तदपि सम्भवेदिति ।

मन्दाकिनी - यदि जन्मपत्रिकैव शास्त्रपूत दर्शयति तत्र किं वयं बुर्धाम । न तत्र यदि कालिन्दोविलोष प्रदर्शितस्तदपि किं कर्तुं शक्यम् ।

कैलासदास - (जन्मपत्रिका प्रदर्श्य) किञ्चिद्गुणित दर्शितमत्र न तु तामहदिति नोवेदितपूर्वं गया ।

मन्दाकिनी - किं वाऽऽपेक्षितेनापि । भवतु तत् । सर्वेषामहमपराधिनी क्षमा याचितु मत्रागता ।

दुर्गेश्वर - भवती नन्वपराधिनी ?

राजा भव वृत्ते । न त्वप्यपराद्धम् ।

हिमांती - न मे कन्याऽपराधिनीति वर्णयितु कोऽपि प्रमरेत् ।

सुधाशु - देवि, त्वयैव मन्त्रयनेऽञ्जन प्रयुक्तम् । ममाहिंसाप्रत नाधुनाऽन्यप्रकारकम् । भवती रणे प्रेष्याह भवत्या सुदूरमपराद्ध । तत्क्षन्तव्योऽहम् ।

* जनहितपरा मूर्तिर्दृष्टा यदा रणरागिणी
मनसि न च ते हिंसालेशो न वाऽऽचरणे तथा ।
विदितमथ मे श्रेष्ठाऽहिंसारहस्यमत प्रिये
चरणयुगल याचे तस्मात्क्षमा मगधेश्वरि ॥ ११ ॥

तृतीयोऽङ्कः ।

मन्दाकिनी—यदा तु बह्मरथिपो मा नेतु प्रवृत्तस्तदा भवता युद्धसज्जता प्रदर्यं स प्रतिषिद्ध । युद्धमपि च विश्रान्तम् । नातो भवानपराध्यति । तदैव च मे नाथसम्यग्दर्शने जातम् ।

* यदा बलवृता विनिश्चितमता यशःसंभृता
स्थिता शिखरितायुता रुचिरमूर्तिरालोकिता ।
तदा हृदि कृतार्थता हि भवदीयतेजोभरै-
र्घृता, नयनिता क्षणाद्, अयसरः क्षमार्थं वृत्तः ॥ १२ ॥

राजा साधुभिहित वत्से ।

मन्दाकिनी अम्ब, तव कन्या मम रणप्रेशाच्चथा । तत्कथ मा न निविष्वसि ।

हिमानी यत्त्वया वृत तन्मगधराजोपदस्य समुचितमेव । न तत्र मे रोष ।

मन्दाकिनी तात, नापि भवान् मे कुपित ।

राजा वृषितोऽह वत्से, न तु भवत्यै । यदि कश्चन क्रोधाहो मे, तदह स्वयमेव ।
नयाञ्जुतस्य बह्मराजस्यावमानो मन्त्रासाद एव ममजायत । तत्कथ त्वा
प्रमादिनी मन्येय ।

मन्दाकिनी बह्मराज, भद्रसमुच्चरणं स्थित्या साहसमनुष्ठित मया । तच्छुभ्यतामिव
रुग्नाया अमर्यादा ।

दुर्गेश्वर राजीपदस्य प्रतिष्ठेयम् । नामर्यादा ।

मन्दाकिनी—ननु मन्ये कालिन्दीत्रिशेपेन न कोऽपि भवता प्रीयते मा वापराधिनी
गमयति । तन्मन्ये मन्त्रभिनन्दितमेतद् पठितम् ।

सर्वे—शान्त पापम् ।

मन्दाकिनी उत्कथ न कोऽपि तरया विवाह बह्मराजेनापक्षते ।

हिमानी कुनो विवाहोऽधुना ।

मन्दाकिनी—तत्कथमेव पण्डितो वदति कैलासदास शिशिरती कालिन्दीविवाह इति ।

कैलासदास—न केचन राजकन्याया अपि तु बह्मराजस्य हि ।

दुर्गेश्वर—गता देवी कालिन्दी । नातो मे विवाह

६१

मन्दाकिनी - प्रथमताऽह मगगना राज्ञी ।

(६ १३)

तृतीयोऽङ्कः ।

मन्द्राकिनी—यदा तु वज्राधिपो मा नेतु प्रवृत्तस्तदा भवता युद्धसञ्जता प्रदर्श्य स प्रतिषिद्ध । युद्धमपि च विश्रान्तम् । नातो भवानपराध्यति । तदैव च मे गद्यसम्पर्शनं जातम् ।

* यदा बलवृता विनिश्चितमता यशःसभृता
स्थिता शिखरितायुता रुचिरमूर्तिरालोकिता ।
तदा हृदि कृतार्थता हि भवदीयतेजोभरै-
धृता, नयनिता क्षणाद्, अरसरः क्षमार्थं कुतः ॥ १० ॥

राजा साध्मभिहितं वत्से ।

मन्द्राकिनी अम्ब, तव कन्या मम रणोपेक्षात्तथा । तत्कथं गा न निषिध्यमि ।

हिमानी यत्त्वया कृतं तन्मगधराजोपदस्य समुचितमेव । न तत्र मे रोषः ।

मन्द्राकिनी तात, नापि भवान् मे कुपितः ।

राजा कुपितोऽहं वत्से, न तु भवत्यै । यदि कश्चन क्रोधाहो मे, तदहं स्वयमेव । मयाऽऽहृतस्य बह्वराजस्वावमानो मत्वासाद् एव समनायत । तत्कथं त्वा प्रमादिनीं मन्येयः ।

मन्द्राकिनी वज्रराज, भवत्समुखं रणे स्थित्या साहममनुष्ठितं मया । तत्क्षम्यतामियं ललाया अमर्यादा ।

दुर्गे वर राजोपदस्य प्रतिष्ठेयम् । नामर्यादा ।

मन्द्राकिनी—तनुं मन्ये कालिन्दीप्रियेणेन न कोऽपि भवता विधीयति मा वापराधिनीं गणयति । तन्मन्ये मयैर्गभिनन्दितमेतद् घटितम् ।

सर्वे—शान्तं पापम् ।

मन्द्राकिनी तं कथं न कोऽपि तस्या विवाहं बह्वराजेनापेक्षते ।

हिमानी कुतो विवाहोऽप्युता ।

मन्द्राकिनी—तत्कथमेव पण्डितो वदति कैलासदासः शिजिरतीं कालिन्दीविवाहः इति ।

कैलासदास—न केचन राजकन्याया अपि तु वज्रगन्तस्य हि ।

दुर्गे वर गता देवी कालिन्दी । नातो मे विवाहः ।

K 143

मन्दाकिनी - प्रथमतोऽहं मगधाना राज्ञा ।

(३२३)

राजा - मुश्तिमनसा यानप्रस्थे

कालिन्दी ।

गता नेत्रानन्दा विगत इह मे जीषतरसो
धृतो मन्दाकिन्या रहसि बहताद् गूढतिलयम् ।
न लोकेऽस्मिन्यायात् प्रकटमथ सा दर्शनपर्यं
न वास्त्यार्तस्य स्यात् बलयदगदो विस्मृतिगुणः ॥ १३ ॥

कालीप्रसादः—मा मा बहुराज । भवद्विवाहो निश्चित एव ।

दुर्गेश्वरः—कथं कर्ममार्गिणः सन्यासिनश्चैकमत्यम् ।

राजा—तर्हि पौरोहित्यमुभयोरप्यमविध्यद् यदि विवाहः समपत्स्यत ।

सुधांशुः—हिंसाजर्हिसाधिवेकोऽप्युभयोरवयोरधुना समानः । अतोऽपि वङ्गराजोऽस्र-
त्संपन्धो भवितुमर्हति ।

मन्दाकिनी—यद्येवं तत्तथैव भवतु ।

दुर्गेश्वरः—किं कथं भवतु ।

मन्दाकिनी—तात, अम्ब, विवाहमङ्गलसञ्जता विधीयताम् । अलं विषादेन । जीवति
कालिन्दी ।

सर्वे—जीवति कालिन्दी ?

दुर्गेश्वरः—अलं परिहासेन । ऋ वर्तते कालिन्दी । कथं पुनर्जीवितमापन्ना ।

* दग्धोऽङ्कुरः पल्लवमामुयादा

जलं वहत्यूर्ध्वमिव कचिद्वा ।

ननु प्रिया जीवितधारिणी सा

देवाहिता वा मम वञ्चनैषा ॥ १४ ॥

मन्दाकिनी—कालिन्दी मन्दाकिनोन्दीप्रवाहे पतितेति भवद्भिः श्रुता वार्ताऽस्तीका ।
सा मगधराज्ञी-मन्दाकिनीपरिवारे वेपान्तरेण रक्षिता । मयैवैतत्कारितम् । यदा
तु शुभं वङ्गराजेन सह मे प्रवृत्तं तदा स परिवारो मया ब्रह्मपुत्र्याः सरस्वत्या
हस्ते समर्पितः । तथा च स वङ्गान् प्रत्यानीतः ।

दुर्गेश्वरः—शुभं वर्तते सा कालिन्दीदेवी ।

तृतीयोऽङ्कः ।

मन्दाकिनी—भवत्प्रासादसमीपमस्मिच्छिविर एव सुस्थिता । न पुनरपराधिनीं मां कोऽपि
सासितुनीहते ।

कालीप्रसादः—कैलासदास, उभयोरपि पैरोहित्यमधुना ।

कैलासदासः—तथा च मम सुताविवाहोऽपि ननु ।

पुर्गोभ्वरः—सर्वैस्तत्र गत्वा नेत्रसाफल्यमनुवर्तनीयम् । वङ्गराज्ञी भूत्वा देवी कालिन्दी
षड्भाधिदेवताकालीपदं पूजयतु । स्वतत्र एवास्या मार्गो मन्दाकिन्या भवतु ।

राजा—तथास्तु ।*

(सर्वे निष्क्रान्ताः ।)

॥ प्रार्थना ॥

* वङ्गानां भाग्यलक्ष्मीः सुफलितमगधा ब्रह्मपुत्रीसहाया
कालिन्दीजीवनौघा मधुरजलबहा जाह्नवीशुद्धतोया ।
येन क्रीडाकृतेऽसा अहिविषकलुपा निश्चितासीद्वयस्या
वन्दे देवं मुकुन्दं तमवनतशिरा भारतैकात्मतायै ॥ १५ ॥

॥ इति तृतीयोऽङ्कः ॥

॥ समाप्तं ॥

परिशिष्टं १.

कालिन्दी

[नाट्यप्रयोगे गीयमानानि गीतानि]

सूचना: यस्य श्लोकस्य स्थाने गानं गेयं तत्र तस्य श्लोकस्य सदर्थः प्रतिगानारम्भे निर्दिष्टः ।

प्रथमोऽङ्कः ।

(प्रारंभे)

फालीप्रसादः—जनोऽयं पुरोधः सुविषयातनामा
फालीप्रसादो वासिष्ठजन्मा ॥
अयोध्येदाकन्या विवाहे प्रदेया
भवेयुश्च पूर्णा मे द्रव्यकामाः ॥ (क्षपतालः वेदारः)

६ फालीप्रसादः—कुलागता नियता विदिता
जीविका कथं सा विपरीता ॥
निजकर्तृभ्ये नरो निरस्ता
निरन्तरमृतो श्रियमधिगन्ता
प्रयच्छति वचनं भगवद्गीता । (त्रितालः, अडाणाकानडा)

मन्दाकिनी— (प्रविष्टैव) विवाहमंगलता समुदिता
मुहुरस्वकीयाः सर्वे समिताः ।
कालिन्दीदुर्येश्वरयोमे
मन्दाकिन्यपि चेतसि मुदिता ॥ (त्रितालः, माळारानी)

सुधांशुः— ('मगधा अहिंसाव्रताः ।' इत्युत्तयनन्तर)
मुच्येयु मगधा अहिंसाव्रताः
दिव्या न मान्वा नितरां निरस्ता ।
न रणं प्रयाता स्वमनोविजेया
अत्रमानसंमानसमता मयाहा ॥ (क्षपतालः, हमीरः)

तृतीयोऽङ्कः ।

मन्दाकिनी - भवत्प्रासादसमीपमरूच्छिबिर एव सुस्थिता । न पुनरपराधिनीं मा कोऽपि
शासितुमीहते ।

कालीप्रसादः - कैलासदास, उभयोरपि पौरोहित्यमधुना ।

कैलासदासः - तथा च मम सुताविवाहोऽपि ननु ।

दुर्गेश्वरः - सर्वैस्तत्र गत्वा नेत्रसाफल्यमनुवर्तनीयम् । वङ्गराज्ञी भूत्वा देवी कालिन्दी
वद्गाधिदेवताकालीपदं पूजयतु । स्वतश्च एवासा मार्गो मन्दाकिन्या भवतु ।

राजा - तथास्तु ।*

(सर्वे निष्क्रान्ताः ।)

॥ प्रार्थना ॥

- * वङ्गानां भाग्यलक्ष्मीः सुफलितमगधा ब्रह्मपुत्रीसहाया
कालिन्दीजीवनौषा मधुरजलबहा जाह्नवीशुद्धतोया ।
येन क्रीडाकृतेऽसा अहिविषकलुषा निश्चितासीद्वयस्या
वन्दे देवं मुकुन्दं तमवनतशिरा भारतैकात्मतायै ॥ १५ ॥

॥ इति तृतीयोऽङ्कः ॥

• • •

॥ समाप्तं कालिन्दीनाटकम् ॥

परिशिष्टं १.

कालिन्दी

[नाट्यप्रयोगे गीयमानानि गीतानि]

सूचना: यस्य श्लोकस्य स्थाने गानं गेयं तत्र तस्य श्लोकस्य सदर्भः प्रतिगानारम्भे निर्दिष्टः ।

प्रथमोऽङ्कः ।

(प्रारंभे)

कालीप्रसादः—जनोऽयं पुरोधाः सुविद्ययातनामा
कालीप्रसादो पासिदृजन्मा ॥
अयोध्येशकन्या विवाहे प्रदेया
भवेयुश्च पूर्णा मे द्रव्यकामाः ॥ (क्षपतालः केदारः)

६ कालीप्रसादः—कुलागता नियता विहिता
जीबिका कथं सा विपरीता ॥
निजकर्तव्ये नरो निरन्ता
निरन्तरभृतां शिष्यमधिगन्ता
प्रथयति ध्वनं भगवद्गीता । (त्रितालः, अडाणाकानडा)

मन्दाकिनी— (प्रविष्टैव) विवाहसंगलता समुद्रिता
सुहृत्स्वकीयाः सर्वे ममिताः ।
कालिन्दीदुर्गेश्वरयोगे
मन्दाकिन्यपि चेतसि मुद्रिता ॥ (त्रितालः, मालारानी)

सुधांशुः— ('मगधा अर्हिसान्ताः ।' इत्युत्पन्नन्तर)
भुयनेषु मगधा अर्हिसान्ता'
हिंसा न मान्या नितरां निरस्ता ।
न रणे प्रयाता स्वमनोविज्ञेता
अवमानसंमानसमता मयाता ॥ (क्षपतालः, हमीरः)

राजा- (पुन प्रविष्ट एव)
 विफला वत यात्रा घटिता
 भिन्नयोचना कृता विधात्रा ॥
 मगधो यात्रा निगराज्यधरा
 नैव विवाहः सम्भवतिउरा
 याच्यते क्षमा मया विनन्त्रा ॥ (त्रिताल, तिलङ्ग)

[अथवा- वगेश्वर, निजदेश मगधपति प्रतियावा
 न विवाहस्तनयाया एवादिभिः सम्भविता ॥
 याच्यते भवत्क्षमात्र यात्रा विफला जाता
 पुनरपि नृप, सुजनोऽयं शुभसमये सम्भिलिता ॥] (दादरा)

१८ दुर्गेश्वर - अन्या ललना भवेच्च भार्या
 वङ्गश्रीभार्या च नान्यया ।
 अयोध्यापतेर्द्वितीयतनया
 मम सत्तरे भूयान्नाया ॥ (त्रिताल, शकरा)

२१ राजा- श्रेयसेऽत्र यत्कुरुते वधूपिता
 षास्तेस्वस्त-मतिरप्यपलपिता ॥
 कृतिरपि क्षुद्धिकृतिरियं विकल्पिता
 तस्य कोऽपि न च सुपथ प्रकल्पिता ॥
 न कदा चिन्ताञ्जाला विलोपिता
 सुतापिता सुतापित सत्रपिता ॥ (दादरा, सारग)

२२ मन्दाकिनी- न तु सिधिला ज्या धनुषि नियोग्या
 पीडा ग्राया न भवेद् वीज्या ॥
 यदीयसेना रणाय सञ्जा
 दया मदीया न हि तेनाज्यां ॥ (त्रिताल, बहार)

२७ सुधाशु - सम्भवति नैतदिह रात्रिं धन्ये ॥
 विस्मृति स्यात्कथं मगधनियमस्य मे
 सुष्यमाना क्व त्वाऽनुमन्ये ॥ (झपताल, भूप)

२९ सुधाशु - समर हानिकर दुष्कर
 रोद्धुं नाहं क्षमो व्यतिकरम् ॥
 यदि देवी सा श्रयति सगर
 दुरितमिदं स्यात् ततोऽनिवारम् ॥ (त्रिताल, जयजयवती)

२ कालीप्रसादः— विपरीता जननीवी रुक्षरञ्जिका
 रगरसिका ननु रमणी रुढिभञ्जिका ॥
 व्रजति नृपो वनवासी
 भवत्यसिलता दासी
 सेना संगरसज्जा न तु समुत्सुका ॥ (एकतालः, माटः)

३ दुर्गेश्वरः— समरे छलना स्वयमवनीर्णा
 असुरमर्दिनी किमियमपर्णा ॥
 मौर्वी न स्याद् धनुषि वितीर्णा
 विना जयं वा विफला क्रमणा ॥ (त्रितालः, तिलकामोडः)

राजा— (सुधांशुवचनमुदएति)
 अभिधावति भगधान् कृपितो
 वदमहीमृद् अहिषाभिधान् ॥
 भवती श्रेयो मगधरक्षणं
 मन्यते नयति युधि योशान् ॥ (त्रितालः, दुर्गा)

७ दुर्गेश्वरः— विजयवति मयि का विभूषा
 अपत्रयेन तु मानमोषा ॥
 प्रकटपथमथ निदिश राजन्
 अलमिदानीं तेन धनुषा ॥ (रूपः, अठावरी)

[अथना— नाशे राजन् न मे मनीषा
 विजयेनापि थ न मेऽत्र भूषा ॥
 शादिरानु भवान् पथं सुमनसा
 मा भूद्रघुना कृतिः सदोषा ॥ (त्रितालः)]

९ सुधांशुः— भीतो नाहं दण्डाद् राजन्
 धर्मविपाकोऽस्माः प्रत्यहन् ॥
 मागवाः प्रजा यतो ह्यद्रोषाः
 मा कुरु तासां वृधैव दाहम् ॥ (त्रितालः, पञ्चमीपः)

११ दुर्गेश्वर - क्षाराधना या रणदेवताया
 विहिता मया सा जनतारिकाया ॥
 समरे मनीषा रिपुताजिगीषा
 क्षवमानभाषा त्वसहा सदैषा
 लेशोऽपि हृदि मे न रणलाळसाया ॥ (क्षपताल, हसध्वनि)

[अथवा- निमन्त्रित न रण मरण
 कदापि च तथा न तिरस्करणम् ॥
 कुतोऽपि न सहे ममावमान
 करोमि भूमेर्मानरक्षणम् ॥ (त्रिताल)]

१३ मन्दाकिनी- विना भगधपतिना सेना
 प्रदानु बल्लगान् प्रमोदितजना ॥
 नीयते बलाद् यादि किल राजा
 विनश्येत् क्षणान् निखिला पृथना ॥ (त्रिताल, देसकार)

१४ मन्दाकिनी- उदिता भगलघटिका ह्येषा
 नाथ तोषिता चरणसेविका ॥
 निरस्तसमरा समाहितधरा
 यान्धु सैनिका गेह पथिका ॥ (केरवा, कलावती)

१६ सुधाशु - करोमि शस्त्रग्रहण राजन्
 कुलप्रतिष्ठानित्यरक्षणम् ॥
 मते खण्डिते भवेत् क्षालन
 कुले दण्डिते कुत उद्धरणम् ॥ (त्रिताल, सोहनी)

तृतीयोऽङ्कः ।

- १-२-३ दुर्गेश्वरः- ननु गगा निर्घृणा
प्रिया तया मम कथं निर्गीर्णा ॥
जीवनयात्रा स्थिता स्वपूर्णा
आशा निखिला ममविदीर्णा ॥ (त्रिताल, बैरागी)
- ६ कालीप्रसादः- यज्ञवेदि सागवेदैः सविदे सवादिता
यज्ञनाशे जातयेदमि निर्दहन्ति हि दुरितता ॥
कर्म भुक्त्वा भस्म कृत्वा शर्मभाजो धर्मगा
शान्तचिन्ता ध्वान्तमुक्ता दान्ताचिन्ता मोचिता ॥
(रूपक, दरवारी)
- ११ सुधांशुः- रणरागिणी स्वबलाप्रगी
शूरा रमणी शमधरणी ॥
अहिंसा त्वया सुमीमांसिता
गुरूपदं हिता मम गृहिणी ॥ (त्रिताल, समाज)
- १० मन्दाकिनी- श्रीविरचिता स्थिता रीतिमधुराङ्गता
मूर्तिरिह लोकिता नाथ नयने पृता ॥
दौलतुन्मोक्षता जलधिगभीरता
सर्वसशयितता चेतयो नि मृता ॥ (रूपक, चन्द्रिका)
- १४ दुर्गेश्वरः- निर्नडदापारा धारा
दग्धा पल्लवित्ता किमञ्जुता ॥
यदि कालिन्दी जीवयेया
जीवनपारा मे साधारा ॥ (त्रिताल, हिण्डोल)
- राजा : (जाणन्ते)
तथास्तु ! सुखिनो भवन्तु सकला
दुरितविनाशैर्मतिश्च विमला ॥
रमण्यदनयो मुते निवसता
कुलपरपरा पतास्तु सफला ॥ (त्रिताल, मालवस)
- १५ भरतवास्यम् : भारताना भिन्नमाना भाममाना भावना
मानयानामेकतावास्ते विलासा दौलता ॥
सिन्धुविन्दो फेनबुद्बुदवीचिरचनाकल्पना
सन्धि नाना सन्मुनीना साध्यसाधकसाधना
ता सुधा धीरामगाने आब्रजाना पावना ॥ (रूपक, भैरवी)

परिशिष्टं २.

कालिन्दीनाटक सक्षेपतः देहली-आकाशवाण्या प्रथम ७-९-१९६४ दिने
 ध्वनिद्वेषितम् । तत्र सहभागिनः कलाकाराः अधोनिर्दिष्टाः ।

निवेद्यित्री	—	उत्तरा नायकर
गायिके	—	{ लक्ष्मी आगटे उत्तरा नायकर
राजा चण्डप्रतापः	—	वासुदेव कुळकर्णी
मन्दाकिनी	—	गीता अन्दूरकर
सुधांशुः	—	विनायक ओसरकर
दुर्गेश्वरः	—	बालरुग्ण करदीकर
लेखकः	}	— दादासाहेब वेलणकर
दिग्दर्शकः		
संगीतं		

परिशिष्टं ३.

आकाशवाणी प्रयुक्तेः कालिन्दीनाटक्ये इमानि पद्यानि गीतानि सरागतालम् ।

देहली—७-९-१९६४

अङ्क १ : (त्रितालः, पटदीपः)

निवेदयित्री—

मन्द्राकिनीमगिनी इतिनी ।
वद्गाडियसूतो रता मानिनी ॥
गाडो जल्यद्गो प्रयागे हुवन्ती
कृष्णस्वरूपं प्रमथं स्ववन्ती ॥
श्रीरामकमलनीयरचनाप्रणयिनी ॥

अङ्क २ : (दादरा काफी)

वदस्वसुधावीरोन प्रियसुतायाः
करग्रहं निक्षेत्रुमद्य राजा ।
प्रविष्टोऽमी षण्डप्रतापनामा
रमिकमजन, भव सावधानचेताः ॥

*

निवेदयित्री—

उग्रयुद्धदेवता रणाग्रसंमुप्री स्थिता
मागधी समुग्रिवता समप्रसन्नमभूता ॥
भंगराद्रणोच्छ्रिता तुङ्गनादसंगता
अद्रना विराजिता ह्यद्गदरत्नार्मकृता ॥
यद्गवीरसंहिता तरङ्गिमानसा कृता
देवतापदे नवा न देहमावधानता ॥

अङ्क ३ : (त्रितालः वरुन्तः)

हृदयकान्ता न तु विदिता
दूरहिता रहिता दुरिताद् दयिता
राज्ञा शोकजले निमग्नता
दीनं सुतरां परिदेविता विरता देयता ॥

परिशिष्टं ४.

कालिन्दीनाटकस्य रङ्गमञ्चे प्रथमप्रयोगः भोपालनगरे १४-११-१९६६ दिनाङ्के
 श्री. चिं. द्वा. देवमुलमहाशयाना मुख्य-अतिथित्वे भद्रार्चितः । तत्र सहभागिनः
 कलाकाराः ।

काळीप्रसादः	—	विठ्ठल धोषाटे
कैलासदासः	—	माधव जामदार
राजा	—	पडितराव चाटी
हिमानी	—	शैल गडकरी
मन्दारकिनी	—	प्रतिभा उपगडे
सुर्धाशुः	—	पद्माकर चित्रे
दुर्गेश्वरः	—	मनोहर देव
दिग्दर्शनं	—	{ दादासाहेब वेळणकर विनायक चासकर
संगीतं	—	दादासाहेब वेळणकर

कालिन्दी

ले० श्री. गि. वेलणकर

SOME OPINIONS

मयता नाट्यकाव्यरचनाप्राविश्य पूर्वमेव सिद्धम् । रचना अतीव मनोहरा सुलिता च वर्तते । विषयात्तावत् कालानुकूलाः । ग्रन्थस्तावत् सर्वेषां समाराधनाय स्याद् द्रव्यं नास्ति सदैहलेशोऽपि ।

गणेशादिः, पुणे २८ ४-६४

भयदीयः

दत्तो वापन पोतदार

श्रीमता वेलणकरमहोदयानां काव्यप्रतिभा सर्वतोमुनी । नाट्यलेखने काव्यलेखने तेषां धीरप्रतिभता । तेषां रचनासु भाषा मधुरा शैली च आरुपंगसयना भवति । ते स्वरचनासु प्रायः वैदर्भीरितिमेवावलंबयन्ति । प्रसूतपुस्तकमपि तेषां यशोवर्धनम् । कालिन्दीनाट्ये अनेकशताब्दिपूर्वघटितवटनाया अंकन...लेखकमहोदयैः कृतमस्ति । तदिदं पुस्तकं मनोहारि, सामयिक, सरल तथा मनोरञ्जकं वर्तते । भाषाशैली च मधुरा या पाठनानां हृदयानि अनायासेनैव आकर्षति ।

—अमृतलता, अगस्त १९६४.

Shri: S B Velankar covers altogether new ground here His themes are modern but the compositions have a classical touch throughout Kalindi, featuring the geography of northern India, its rivers and cities is based on the eternal theme of violence and non-violence In the hands of Shri Velankar the Sanskrit language becomes fully vocal. It gains a special significance and the entire play is the more enjoyable on that account

To be able to take delight in classical Sanskrit by itself constitutes a great attainment in the present times, a flair for writing Sanskrit prose and verse must be considered a scholarly achievement which only a mastery of old classics could bestow To successfully compose features in the divine language (sometimes called a dead language) must be recognised as a mark of the highest merit Has it not been said—Natyam Kaveenam Nikasham Vadanti? (Dramatisation verily constitutes a test of the poet scholar)

June 1954

—The Indian PEN

Kalinda describes the propagation of Vedic religion after the smash of Buddhism. It deals mainly with *himsa* and *ahimsa*. The drama is mainly intended to infuse the public mind for preparing towards war. Therefore the audience will relish them as a poetic literature. The language is smooth.

—*Golconda Daily*

August 1964

(Original in Telugu)

I am very thankful to you for having sent to me a copy of your publication called *Kalinda*. I am very happy to see that one scholar can write so fluently in Sanskrit even on modern topics that anybody can be proud of it.

11 5 1964

MM PT UMESHA MISHRA,
Ganganath Jha Research Institute,
Allahabad

...पहिले नाटक कालिंदी आहे.. हिचेंच परिणत होणाऱ्या भेकडाच्या अहिसेपेक्षा अहिंसा स्थापन करणारी शूराची हिंसाच श्रेष्ठ होय. . सध्या नाटकात रंगभूमीवर एकदाहि पाउल न टाकणाऱ्या पात्रांचे नाव नाटकास देऊन लेखकांनी मोठा “मूकनायिका” चमत्कार घडवून आणला आहे. आधुनिक संस्कृत नाट्याच्या क्षेत्रात श्री० वेलणकर ही अवतीर्ण झालेली नवीन शक्ति आहे. त्याच्याच नाटकातील दुसऱ्या एका सदभोतले वाक्य या प्रसंगी म्हणावेसे वाटते—‘मन्दाकिनि प्रबहतात् पयस्ते पावन पुनः’

—केसरी १९.१०.६४.

I am particularly happy to say that you have developed to maturity a style and an expression that can easily be reminiscent of Bhasa and Kalidasa. You have mastered the art of Dramaturgy and your direction as hithertofore is meticulously full. Your dialogues are clear and pointed and verses and songs soft toned and tuned. My own feeling (which of course may be subject to correction) was that the Sanskrit recitals of the female characters was yet superior to those of the males.

Gwalior,
8 9-1964

—PROF R D LADDU

भवन्तो हि सदा धन्या सुरवागनुगीलिन.

भवतामनया कृत्या सुयशः प्रयत्नतराम् ॥

होशियापुर १४.५.६४.

—विश्वम्भुः